



Miguel de Cervantes
Saavedra

VI/5
K. XIV. 12

VI/5

U. KAP.
Könyvtár

311 1286

XIX

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA
NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK FEOLVASÁSAI

SZERKESZTI VARGHA DAMJÁN OSZTÁLYTITKÁR
1. kötet. 1. szám.



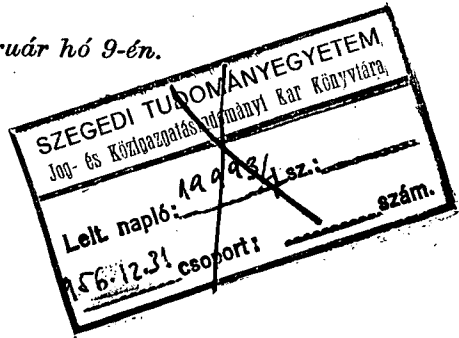
CERVANTES ÉLETE ÉS MŰVEI

(A KÖLTŐ EGYETLEN HITELES ARCKÉPÉVEL)

KÖRÖSI ALBIN

RENDES TAGTÓL

Bemutatta az 1917. évi február hó 9-én.



BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1918.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Állam- és Jogtudományi Kar Könyvtára
Lelt. napló sz.: 2290/
7

CERVANTES ÉLETE ÉS MŰVEI.

«Decir gracias y escribir donaires
es de grandes ingenios.»

D. Quijote, II. C. 3.

Az irodalomtörténetek, évkönyveiben, de a Shakespeare és Cervantes jubileumáról szóló hírlapi tudósításokban is az 1616 ápr. 23-ika nevezetes dátum. Erre a napra teszik ugyanis a világirodalom e két jeles alakjának a halálát. Ez azonban tévedés, mert a két szóbanforgó világhírű író időszámításunk nem egyazon napján halt meg. A spanyolok tudvalevőleg 1582 óta már a Gergely-féle javított naptár szerint számítottak, míg az angolok 1574-ig a Julián-naptár után igazodtak. A két naptár, valamint a két haláleset között pedig abban az időben tíz nap volt a különbség, és így Shakespeare tíz nappal élte túl Cervantest.

Az 1916-dik év április 23-ika épen husvét vasárnapjára esett. Ez a körülmény nem kedvezett azon szándékunknak, hogy Cervantesnek, a spanyol írók e «fejedelmének», dicső emlékét épen az ő halálának 300-ik évfordulója napján újítsuk fel, amint én óhajtottam. De voltak más akadályok is. A dúló világháborúra való tekintetből csak a spanyol egyház ülte meg a szokottnál nagyobb fénnel az elmés példabeszédekben szóló Cervantes lelke üdvéért a gyászszertartást. A kormány ellenben jónak látta elhalasztani a nemzeti jubileumot, amelyen a középponti hatalmak képviselői nem jelenhettek volna meg.

Ez a tanulmány eredetileg szintén erre az alkalomra készült. Idővel azonban annyira megnőtt terjedelemben és megizmosodott tartalomban is, hogy egy több tárgyú diszülés rendes kereteibe már sehogy sem fért volna bele. Ez okból mint osztálykiadvány kért és kapott engedelmet arra, hogy Cervantest műveivel kapcsolatban a maga régi és új irodalmi köntösében mutassa be a magyar közönségnek.

Cervantes életéről *G. Mayans*, *Fernández Navarrete*, *Pellicer*, *Clemencin*, *Aribau*, *A. Castro* és több régi szerző nyomán sok cikket hoztak a bel- és külföldi lapok. Ezek egyes adatait *Leop. Rius*,

Mr. Droop, Dr. Thebussem, Pardo de Figueroa, Baldomero Villegas és legújabban főleg C. Pérez Pastor, R. León Máinez, F. Rodríguez Marín, Fitzmaurice—Kelly, Asensio y Toledo kutatásai vagy megcáfolták, vagy helyesbítették.¹ Ezért élete felújítása épen nem fölösleges.

D. Miguel de Cervantes Saavedra szülőhelyének dicsőségéért hét város versenyzett, mint Homéroszéért. Legtöbb és legalaposabb oka lett volna még erre Sevillának, amelyet Cervantes kortársai is szülővárosának mondtak.² Ebből csak annyi igaz, hogy a Guadalquivir e legkiválóbb városában töltötte gyermek- és férfikora néhány jelentős esztendejét, amit az írásaiban erősen mutatkozó andaluciai sajátságok és vonatkozások is kétségen kívül helyeznek.

És mégsem itt, hanem a Madrid melletti *Alcalá de Henares*-ben született, amiről egy 1580 december 18-án kelt hiteles okirat tanúskodik.³ Eszerint Cervantes Miguelt az említett város Santa María la Mayor templomában tartották keresztvíz alá 1547 október 9-ikén.

Családja, melynek egyik őse II. János kasztíliai király második felesége révén előkelő rokonságba jutott, idővel elszegényedett. Hősünk édesatyja, Rodrigo, ennek következtében kénytelen volt sebészorvosi gyakorlatot folytatni, melynek szűkös jövedelme bizony nem állott arányban a család nemesi származásával. Talán ezért is nem szívelhette az orvosokat, mert ahol alkalma kínálkozott, ott ugyancsak kikelt ellenök.

A költőnek szüleihez való viszonyáról egyébként édes-keveset tudunk. Ő maga sehol sem tesz róluk említést, s ami feltűnőbb, még a *Példás Elbeszélések* előszavában sem említi meg, hol és mikor született és kik voltak a szülei, holott a maga személyleírását a legaprólékosabb részletezéssel igyekszik biztosítani az utókor számára, arra az esetre, ha egyetlen hiteles arcképe az idők folyamán eltalálna kallódni, ami meg is történt.

¹ Leop. Rius, *Bibliografía crítica*, etc. Barcelona, 1895—1899. 2 köt., 2000 sz. — Bald. Villegas, *Estudios tróp. sobre el Cervantes*. Burgos, 1899. — C. Pérez Pastor *Documentos Cervantinos* etc. Madrid, 1892. — R. León Máinez, *Cervantes y su Epoca*. Jérez de la Frontera, 1901. — F. Rodríguez Marín, *Nuevos documentos* etc. 1914—1916. *Bol. de la Ac. Esp.* — J. Fitzmaurice-Kelly, *D. Quij. de la Mancha*. Londrés, 1898—1899.

² A Cervantes-család ugyan ókasztíliai származású, de sírboltja ezelőtt már 600 évvel Sevillában volt.

³ Szülőháza az egykor virágzó, most csendes Alcalának egyik főnevezetése épen úgy, mint valladolídi lakóháza, melyet a spanyol kormány most vett meg és múzeumnak rendez be.

Amily homályos a közte és a szülei közti viszony, épen olyan a neveltetése is. Kiskorában alkalma volt Sevilleben és Toledóban a híres Lope de Rueda színelőadásait végignézni. Tudjuk továbbá, hogy a humaniorákban Juan Lopez de Hoyos madridi paptanár volt az első mestere.¹ Azt pedig maga is említi, hogy az utcán elszórva talált nyomtatott papirosokat fölszedegette, hogy azok elolvasásával is táplálékot nyujtson mohó tudásvágyának.² Valószínű továbbá, hogy az alcalái egyetemre is eljárogatott, de hogy a salamancai, vagy a sevillai egyetemen is eltöltött volna egy-két évet, az csak föltevés, mely még bizonyításra szorul. Ezt a kérdést ugyanis sem Doña Blanca de los Rios de Lampérez, sem a tudós D. F. Rodriguez Marin újabb tanulmányai sem bírták még minden kétséget kizáróan tisztába hozni. Annyi mindenesetre tény, hogy egyetemi rangfokozatra nem tett szert, kenyérkereseti képesítése tehát nem volt.

Említett tanára nagyon kegyelhetette, mert nemcsak «kedves és szeretett tanítványának» mondta őt, hanem alkalmat is nyujtott neki arra, hogy kitüntethesse magát, sőt a tanításnál segítségét is igénybe vette. Az ő révén kerülhettek ugyanis Cervantes első költeményei abba az Emlékkönyvbe, melyet Hoyos Valois Erzsébet királyné titokzatos haláláról kiadott 1569-ben.³ A költő azonban nem gyönyörködhetett első írói zsengéje nyomtatásában, mert egy évvel előbb, 1568 végén, mint a fiatal Giulio Acquaviva pápai nunciusz kamarása elutazott Rómába.

V. Pius pápa e kegyeltjéről az a hír járja, hogy szerette a tudományt, irodalmat és a szellemes embereket. Cervantes ez időtájtban még nem dicsekedhetett írói hírnévvel, de Giulio Acquavivához való szegődése mégis kapóra jöhetett neki. Nem azért, mintha hitelt adnának annak a bírói végzésnek, mely egy Miguel Cervantes nevű egyén letartóztatását rendelte el 1569-ben, s melynek alapjául felségsértést, szerelmi kalandot és párbajt emlegetnek. Egyéb, nézetem szerint inkább megélhetési és pályakeresési okok indíthatták őt erre a lépésre, mely annyi bajnak és keservnek vált kútforrásává.

Cervantes írásaiban nagyon gyakran fordul elő ez a spanyol közmondás: *Iglesia, ó mar, ó casa real*. Ennek jelentése az, hogy: aki boldogulni akar, annak vagy egyházi, vagy kereskedői, vagy katonai pályára kell lépni. Cervantes nem igen vállalkozhatott a papi pályára dadogó beszédje miatt. A kereskedői foglalkozás sem felel-

¹ F. Pérez Minguez, Juan Lopez de Hoyos.

² Obras de Cervantes, Riv., Bibl. de aut. esp., 1846. D. Q. I. C. 9, p. 245. — Az idézett helyek mind e kiadásból valók, hacsak más műre nem utalok.

³ Obr. de Cerv., p. 612.

hetett meg neki, mint nemes embernek és magasabb képzettségű ifjúnak. Azért hajlott a harmadik pálya felé, mely dicsőséggel és előmenetellel kecsegtette. Alighanem nagy volt tehát az öröme akkor, midőn kétévi szolgálata után beállhatott katonának Marco Antonio Colonna seregébe. Parancsnokával is nagyon meg lehetett elégedve, ami kitűnik abból, hogy első nagyobbszabású művét: a Galateát az ő Ascanio nevű fiának ajánlotta, aki ezidőben apát volt.

Mint katona, Cervantes a maga részéről mindent megtett, amit az akkoriban híres spanyol vitézség megkövetelt. Lelkesedéssel telve csatlakozott csapatával Don Juan de Austria Armádiájához, melynek célja a török flotta megsemmisítése volt. Az 1571. okt. 7-én lefolyt híres lepantói tengeri ütközetben láza és felsőbb parancs ellenére is résztvett és három lövést kapott. Kettő közülök a mellét érte, a harmadik a balkarját bénította meg és tette csonkává egész életére. Más ember ily körülmények között végleg visszavonult volna a teljes testi- és lelkiegés igénylő katonai pályától. Cervantes azonban más anyagból volt gyúrva. Megmaradt jobb karja erejében bizakodva, résztvett még a Navarino, Corfu, Tunisz és la Goleta mellett vívott csatákban és mindenütt vitézül és becsületesen harcolt. Fővezére, Juan de Austria és Sesa herceg, a nápolyi alkirály, jóindulatuk bizonyosságául a királyhoz szóló ajánlólevelekkel látták el az 1575. év őszén hazájába visszatérni óhajtó vitézt. Hajóját útközben szeptember 26-án mór kalózok támadták meg s őt életben maradt társaival együtt Algerbe hureolták.

Első gazdája, Dali-Mami, aki a kalózhajó parancsnoka volt, ajánlólevelei miatt azonnal vasra verette, földalatti börtönbe záratta és kegyetlen bánásmódban részesítette, csakhogy mentül nagyobb váltságdíjat csikarhasson ki érte rokonaitól. Családja el is követelt mindent, ami tőle telhetett. Eladta kis birtokát, folyósította Andrea és Magdolna nővéreinek hozományát, pénzzé tett minden nélkülözhető ingóságot, sőt barátjai, ismerősei anyagi segítségét is igénybe vette, hogy D. Miguelt és Rodrigo nevű bátyját, aki a fogságban osztozott vele, kiszabadíthassák. A gyűjlött összegben azonban csak Rodrigót válthatták ki, Miguel ugyanis önként lemondott a szabadságról, de nem végleg. Mint eddig, úgy ezentúl sem szűnt meg törni a fejét a kiszabadulásán, de nem volt szerencséje, mert minden fortélyát és furfangját elárulták. Mégsem csüggedt el, sőt, mint a nemes acél a pörölycsapások súlya alatt megkeményszik, ő is ellenállóbb lett. Még panaszkodni is röstelt, nem úgy, mint Silvio Pellico, kinek «börtönsóhajai» annak idején bejárták a világot. Pedig ez a rab-szolgasor ugyancsak kegyetlen lehetett!

Hősi lelkének és felebaráti érzésének sehol sem adta oly fényes tanújelét, mint akkor, mikor második szökési kísérlete nem sikerülvén, Hasszán algériai bej előtt csak magát tette felelőssé, míg társairól minden bűnrészséget elhárítani igyekezett. Nem használt sem szép szó, sem fenyegetés gazdája részéről, a szökés előre megállapított módozatairól egy árva szót sem lehetett kicsikarni belőle.

E velencei renegáttól Dali-Mami újból magához váltotta, ettől pedig 1577. szeptember végén Hasszán városparancsnok vette meg 500 darab aranyért, abban a reményben, hogy sokkal nagyobb áron fog túladni rajta. «Barbár együgyűség! — kiált fel Aribau, egyik életírója — a honfitársak Cervantest nem becsülték ennyire.»¹ Mentőségül szolgálhat azonban az a körülmény, hogy ekkor még nem volt a Don Quijote szerzője.

A szabadulás vágya csak nem hagyta nyugodni. Nemsokára rá, 1578-ban egy becsületes mórt nyert meg arra, hogy levelét vigye el az oráni spanyol kormányzónak. Ez a mór is póruljárt. Elfogták s minthogy nem vallott, karóba húzták. A nála talált levélen Cervantes neve állott. A haragra gyúlt Hasszán 2000 botütésre ítélte, amely büntetéstől csak valami szellemes ötlete menthette meg.

Ezután életírói még egy negyedik szökési kísérletéről tesznek említést. Egy Girón nevű spanyol renegát közvetítésével 1579. őszén megnyer két jómódú kereskedőt, névszerint Onofre Exarquét és Baltasar de Torrest azon tervének, hogy ezek egy kalózhajót szereznek, mely matrózokul őt és hatvan fogolytársát is fölvette volna. A terv azonban *Juan Blanco de Paz* dr., volt dominikánus barát árulása folytán megint csak dugába dőlt.² A megrémült Onofre Exarque attól való félelmében, hogy nemcsak a vagyona, hanem az élete is kockán forog, ha részessége ki találna derülni, Cervantest minden áron és föltétel alatt ki akarja váltani. Cervantes ezt a kedvező ajánlatot visszautasítja. Az újból felbőszült Hasszán kezeit hátra kötteti, nyakára hurkot erősített. Mindhiába. Nincs az a hatalom és erőszak, mely e hőslelkű férfiút vallomásra bírja. Ez a nemes, önfeláldozó viselkedése is egyik bizonyítéka az ő páratlan, önzetlen becsületességének és lovagias gondolkodásának.

Ezalatt az ő szülei és rokonai sem feledkeztek meg róla. Vagyonuk nagyrészét a bátyjáért fizetett váltságdíj emésztette fel. Az aggódó apa fia katonai érdemeiről elismerő bizonyítványt szerzett Sesa hercegtől, Juan de Austria ugyanis akkor már nem élt,

¹ Obr. de Cerv., Riv., Bibl. de aut. esp., Vida de Cerv. p. XV.

² Az árulás jutalma egy db arany meg egy bögre tej volt.

s azzal járogatott rokontól rokonhoz és ismerőstől ismerőshöz, hogy a kivánt váltságdíjat valahogyan összekoildulja. Eközben maga is meghal. Anyja, Leonor de Cortinas, valamint Andrea nővére nagynehezen összehoznak 300 darab aranyat.¹ A könnyek és megalázkodás keserves árán gyűjtött összeget a trinitárius atyáknak adják át, akik ezidőben a foglyok kiváltásának nemes hivatását töltötték be. Juan Gil helyettes rendfőnök személyesen vette kezébe az algériai foglyok kiváltásának nehéz munkáját. Először is alkuba bocsátkozott Palafox Jeromos érdekében. Hasszán basa ezen előkelő lovagért a felajánlott 500 darab aranyat nem tartotta elégnek. A páter ekkor Cervantest hozta javaslatba, melyet az időközben állásától fölmentett és Sztambulba készülő Hasszán az utolsó percben el is fogadott. Hasszán már indulásra készen álló gályájából végre-valahára mint szabad ember szállhatott partra 1580. szept. 19-én. Az év végéig még Algérban éledgett. Egy sevillai okirat szerint a Blanco de Paz által emelt aljas vádak alól való tisztázásával, a foglyok sorsának javításával, a renegátoknak a római katolikus hitre való visszatérítésével, valamint költemények és szindarabok írásával töltötte idejét.

Az 1580-ik év végével hazatérve s a hadi dicsőségről még mindig álmodozva, újból beáll közlegénynek abba a csapatba, amelyben bátyja már zászlós volt. Ezzel vett részt a portugál kézben lévő Azórok elleni hadjaratban és annak csatáiban, anélkül azonban, hogy följebbvalói részéről különösebb kitüntetésben részesült volna. Minthogy szerencsecsillaga ezen a magaválasztotta pályán csak nem akart felragyogni, elhatározta, hogy nehéz szívvél bár, de leteszi a kardot és tollat ragad. S ime, amit a kard vitéz forgatása megtagadott tőle, a halhatatlanságot megszerzi neki tolla fűrgesége. 1583-ban a bénakezü lepantói hős az irói pálya közlegényi sorába áll be.

Cervantes született lángelme volt, mely azonban csak lassan és nehezen bírt érvényesülni. Első nagyobb szabású munkája: a *Galatea* c. pásztori regény² sem keltett különös feltűnést, annak ellenére, hogy ez az Olaszországból átültetett irodalmi műfaj még mindig a divatját járta és hogy egyes lelkes irodalombarátok nagy részét könyv nélkül is tudták.

Ennek a pásztorregénynek megírása az 1583-ik évre esik,

¹ Cervantes «La Española Inglesa» c. novellájában hasonló megváltási esetet mond el. A díj itt is 300 db aranyról szól. Valószínű, hogy ez a hely is Cerv. életének ezen eseményével kapcsolatos.

² La Galatea. Alcalá, 1585., Madrid, 1784. stb.

vagyis arra az időre, amikor nősülésre gondolt. A fogsága s néhány szonettje és románca révén ekkor már ismeretes költő Lope de Vega tanúsága szerint a nála 18 évvel fiatalabb menyasszonyának a kedvét is kereshette ezzel az alkotásával, mely azonkívül a konyhára is hozott mintegy 1336 reált.¹ A regényben szereplő Galatea ugyanis az ő sziveválasztottja: Doña Catalina de Palacios Salazar y Vozmediano, kinek Elicio pástor szerepében ő teszi a szépet. A többi alak az ő költőbarátjait ábrázolja.

Ha Galateáját, mely egyébként csak 1585-ben jelenhetett meg, nem is kísérté a várt szellemi és anyagi siker, annyit mégis elért vele, hogy menyasszonyát 1884. december 14-én oltárhoz vezethette s megtelepedhetett annak a szülőhelyén: Esquiviasban, Toledo mellett.

Az új pár szerény otthonába azonban nemcsak a boldogság, hanem a szegénység is beköltözött. Cervantes megtakarított 1000 db aranyából meg a csekély hozományból, mely butorokból és kis ingatlanokból állott, a háztartást állandóan biztosítani nem lehetett. A tollat tehát nem volt szabad hevertetnie s pártfogók után is kellett néznie. Ez okból gyakran ellátogatott múzsája zsengeivel a szomszéd Madridba, hol Vicente Espinel háza találkozóhelye volt az akkori legkiválóbb irodalmi elméknek.² A számos költő és író között, akiket Galatea IV. könyvének Calliope-énekében dicséretekkel halmoz el, ott találjuk Ercilla, Lope de Vega, Fernando Herrera, Baltazar de Alcázar, Luis de Gongora, Luis de León, Lupercio Argensola, Gil Polo és Cristóbal de Virués közismert neveit.³ Minthogy ujság ezidő szerint még nem volt, mely a megjelent művekről és szerzőkről kritikákat hozhatott volna, az írók úgy segítettek ezen a hiányon, hogy egymás művei elé ajánló szonetteket irattak, vagy a műben magában kerestek egymás dicsőítésére megfelelő helyet és alkalmat. Ennek a különös, de akkortájtban általános szokásnak hódolt Cervantes is, amivel szintén hozzájárult neve forgalomba-hozásához.

Az írói tiszteletdíjből akkor még kevésbé lehetett megélni, mint most. A költők Cervantes korában is nélkülöztek. A hagyomány szerint neki sem volt vacsorája, amikor a D. Quijotét befektette. A haszon oroszlánrészét a kiadók rakták zsebre.

¹ Egy real ma 20 fillér, akkor bizonyára nagyobb értéket képviselt. 1 maravedi = 1 fillér, 1 cuarto = 5 fill., 1 Cuento pedig 200,000 K volt a spanyoloknál. Ezt tudnia kell annak, aki spanyol tanulmányokkal foglalkozik.

² V. Espinel a Marcos de Obregon szerzője, melyből Lesage Gil Blas-ja némely részét kölcsön vette.

³ Obras de Cervantes, La Galatea, I. VI., p. 81—87.

Nem hiába leckéztette meg őket csalásukért és kapzsiságukért a D. Quijote szerzője, szemükre hányván, hogy «3000 példányt nyomtatnak, holott engedelmök csak 1500-ra szól, az eladásnál pedig a törvénytelen példányok élvezik a törvényes szülöttek jogait».¹

Kivétel ez alól csak az volt, aki hatalmas pártfogóra tett szert. A Galatea azonban ettől az előnytől is elesett, mert az Itáliában élő Ascanio Colonna apát alig juttathatott valamit a távol lévő szerző pénztárcájába. Új fába kellett tehát vágnia a fejszéjét: felcsapott színműírónak. E foglalkozás, ha nem is ontotta még az aranyat, de néhanapján mégis csak csurrant-cseppent belőle valami a szerző konyhájára.

A drámairodalom ezidőben már kiszabadult ugyan az egyház atyai karjaiból, de azért még csak gyermekkorát élte. A szintársulatok komédiásai városról-városra jártak és bizony ők is többször koplaltak, mint ahányszor jól laktak. Csak a nagyobb városok: Madrid, Valladolid és Valencia rendelkeztek színházzal és olyan közönséggel, mely népesebb és előkelőbb szintársulatok megélhetését lehetővé tette.² A közönség izlése és igényei még nagyon alacsony színvonalon állottak és az íróknak bizony ehhez kellett alkalmazkodniok Don Quijote lelkése nem csekély bosszúságára, aki már értett valamit a három drámai egységhez, melyről az I. r. 48. fejezetében értekezik, mint szükséges kellékről és cenzort sürget.

Cervantes 20—30 színdarabot írt. Ezek nagyrésze elveszett, de többnek a címe szerzőjük jóvoltából fennmaradt és kettőnek a szövege is megmenekült az elkallódástól.³ Mit mondjunk róluk? Sem nem jobbak, sem nem rosszabbak a többinél. Egyiknek-másiknak múltó sikere is volt. Cervantes maga jobb sorsra érdemesnek mondja azokat, az utókor azonban — a Schlegel-testvérek kedvező bírálata dacára is — napirendre tért már felettük. Még a *Numanciá*-nak, Schlegelék e kegyeltjének, sem kegyelmezett meg, melynek római seregében a költő mintha az angolokat akarta volna megróni, akik, úgy mint most ezek, kiéheztetéssel akarták legyőzni a vitézséget. Annyi tény, hogy ez a Numancia figyelemreméltó. Mikor 1809-ben Zaragozában előadták, hazafias lendülete a polgárságot úgy föllelkesítette, hogy nagyrészt ennek tulajdonítják a francia megszálló sereg visszaverését. De irodalomtörténeti szem-

¹ El Licenciado Vidriera, Nov. Ejempl., Ed. Nelson, p. 180.

² Madridban a Teatro de la Cruz és a del Principe nevű állandó színházak csak 1580-ban keletkeztek, az Udvar pedig csak 1561. óta lakott ottan.

³ Viaje al Parnaso etc. con la Numancia y El trato de Argel. Madrid, 1784.

pontból sem épen érdektelen. Cervantes ugyanis e tragédiájában egy szellemet is szerepeltet, mely elhagyva sírját, még egyszer szenvedí végig a halál összes keserveit. Ez a megrázó részlet, Ticknor szerint nagyobb hatást keltett Shakespeare Macbethjének kísértetjeleneténél is, amihez azonban kétség fér. A *Los tratos de Argel* c. drámájának nevét főképp a szerző algéri fogságának személyi, történeti és társadalmi háttere őrizte meg. A *Confusa* c., melyet a szerző valamennyi szindarabja közül legtöbbször becsült, sajnos, eddig még nem került elő s így róla tárgyilagos vélemény sem kockáztatható meg.¹

Tudjuk, hogy Cervantes bizonyos magamegeledező nyilatkozott szindarabjairól. A többi között azt is említi, hogy ő hozta szokásba a három felvonást úgy, mint az elvont erkölcsi személyek föllépését is. Mind a két állítás tévedésen alapszik. Francisco de Avendaño már 1553-ban, Cristóbal de Virués pedig 1579-ben megelőzték őt ebben. Azt pedig minden spanyol irodalombúvár tudja, hogy a XIV. századból származó *Haláltánc*-ban — *Dansa de la Muerte* — a megszemélyesített Halál viszi az előtáncosi szerepet.

Az elmondottakból kitetszik, hogy Cervantesnek sem a költészet, sem a színműírás nem volt az igazi kenyerere. A nagy elme még mindig csak a sötétben botorkált és kísérletezett. Az uralkodó irodalmi divat és izlés békóiból csak nem birt kiszabadulni. Még néhány keserves évnek kellett elmulni és még több csapáson kellett neki átesnie, mire megtalálta a dicsőségre vezető ösvényt. Nagy szerencse volt, hogy a negyvenen már túl lévő férfiú a sok sikertelen kísérletezés súlya alatt össze nem roppant és munkakedvét el nem vesztette az élet sivár, lehangoló nélkülözései és közönye között.

Hogy ezektől szabaduljon, állás után nézett. Egy barátja révén sikerült neki elnyerni az indiai hajózás egyik szállító-ügynökségét Sevillában. Ez az új foglalkozás azonban csak 1588-tól 1594-ig tartott. Nem is lehetett nagyon az inyére, mert már két év múlva föl szerette volna cserélni valami jövedelmezőbb amerikai állással. A királyhoz intézett kérvényében meg is nevez négy ilyen helyet, mint amelyek bármelyike «menedékül szolgálhat egy spanyol kétségbeesettnek». Kérvénye azonban megrekedt valahol az indiai hivatalban és elintézetlenül maradt. És ez szerencse volt nemcsak rá nézve, hanem az irodalomra is.

Mikor 1594 végén alkalmazása megszűnt, beszámolt a nála

¹ «La Confusa... bien puede tener lugar señalado por buena entre los mejores», Adjunta al Parnaso. Obr. de Cerv., p. 609.

maradt pénzekről is. A 7400 reálnyi fölőleg beszolgáltatását rábizta valami Simón Freire de Lima nevű ügynökre, aki azzal megszökött. Cervantes följelentésére a sikkasztó vagyonát végzéssel zár alá vették. A behajtott pénz azonban nem volt elég s a kincstárt egy 1596. nov. 22-iki váltóval elégitették ki.

A kormányt ezidőben nagy károk érték vállalatai sikertelensége folytán. A kincstár tehát a legnagyobb szigorral járt el a számadások felülvizsgálata közben fölmerült követelések behajtásánál. Cervantes terhére is találtak 2641 reálnyi hiányt. Mint egykor Camoenst, egy 1597. szept. 6-án kelt kir. végzés erejénél fogva őt is letartóztatták Sevillában és december 1-éig fogva tartották. Ekkor kezesség mellett felsőbb rendeletre szabadlábra helyezték ugyan, de azzal a kikötéssel, hogy harminc napon belül megjelen a madridi főszámvevőszék előtt és tartozását kiegyenlíti. Megjelent-e, vagy nem, arról hallgat a krónika, de hogy a dolgát nem sikerült egészen tisztáznia, az abból következik, hogy az összeget újból követelték rajta s megfizetése alól csak akkor mentették fel, amikor Cervantesnek 1594-ben kelt nyugtáját megtalálták és bemutatták 1602-ben. Hogy a dolog egészen rendbe jöjjön, az ártatlanul meghurcolt író-t Valladolidba idézték, ahova családjával együtt 1603. elején csakugyan meg is érkezett.¹

Mint hogy szállítói minősége 1594-ben véget ért, új megélhetési forrás után kellett néznie. Granada adószedője lett, mellesleg azonban elvállalt egyéb köz- és magánmegbízatásokat, sőt egy ideig D. Hernando de Toledo nevű barátja gazdaságát is vezette. Állandó lakóhelye ugyan Sevilla volt, de megbízatásai és ügyei rövidebb-hosszabb időre elszólitották Andalucia egyéb városaiba, sőt talán La Manchába is, ahol rokonai laktak. Ez utóbbi helyen való tartózkodását és fogságát azonban az újabb írók kétségbe vonják.

Ha szabad ideje engedte, tollat fogott, vagy egyik-másik író-barátját látogatta meg. Ebben az időben a sevillai írók és művészek találkozási helye Pacheco festő, Velazquez apósának a háza volt. Ide járt a többi között Jauregui is, kitől Cervantes egyetlen arcképe származik. Itt ismerkedett meg továbbá az «isteni Herrerrával» is. Ezt a kiváló költőt egy szép szonettben siratta el 1597-ben, míg az előbbi esztendőben Medina Sidonia herceget ostromozta meg egy másikban, amiért Cádizba csak akkor érkezett, mikor azt Essex gróf hajóhada teljesen kirabolta.

Az 1598-ik év II. Fülöp halálának fontos dátuma. A székes-

¹ Fidel Pérez Mínguez, La casa de Cervantes en Valladolid.

egyházban felállított ravatal oly pazarul díszes volt, hogy állítólag milliókba került. Bár Cervantes sem ennek a nagy és «okos» uralkodónak, sem utódjainak a kegyét nem élvezte, mégis megrendítő szonettben adott kifejezést gyászának. Ez a szonett egyike a legjobbaknak, amelyeket valaha írt.

Életírói megemlékeznek még hat színdarabjáról is. Ezek mindegyikéért egy Osorio nevű impresszárió 50 darab aranyat ígért neki, de hogy megkapta-e ezt a maga idejében szép összeg pénzt, arról hallgat a krónika.

* * *

Az a tizenöt év, melyet 1588—1603. között kisebb-nagyobb megszakításokkal Sevillában töltött, Cervantes írói pályájának legjelentősebb korszaka, mert erre esik D. Quijote I. részének a megírása. Valószínű, hogy már előbb is foglalkozott a gondolatával, de tervének megvalósításába a saját bevallása szerint börtönének egyik sötét zugában fogott bele, vagyis az 1597-ik, vagy 1599-ik évnek utolsó szakában. «Mit szülhetett volna mást — írja Előszavában — az én meddő és rosszul művelt eszem, mint egy száraz, erőteljes, képzelődő és különféle, másnak az agyában soha meg nem fordult gondolatokkal telt fiú történetét: aki börtönben jött világra, hol minden kényelmetlenségnek megvan a maga helye és minden szomorú nesznek a maga zúga.»¹

Annyi bizonyos, hogy 1603-ban már készen volt vele, 1604-végén pedig a cenzori engedély is a zsebében volt. Mielőtt nyomdába került, többnek megfordult a kezén. Lope de Vega csakúgy tudott róla, mint Andrés Pérez, a Picara Justina kópéregény szerzője.

Maecenasának szerette volna megnyerni Lerma grófot, III. Fülöp kegyencét és mindenható miniszterét. Ez a szándéka azonban csü-törtököt mondott. Erre Béjar VII. hercegéhez, az irodalom közismert pártfogójához fordult kérelmével. A nagyúr kezdetben szintén vonakodott a híres regény ajánlását elfogadni, amit egyes életrajzírók a herceg udvari papjának fondorkodására vezetnek vissza. Ha ez igaz, akkor méltán utasította rendre a fogadatlan prókátort és a más dolgába avatkozó udvari papot a hozzá nem értésért a II. rész 31-ik fejezetében.² Csakhogy ez a kérdés sincs teljes tisztába hozva. A habozó herceg, miután néhány fejezetet meghallgatott belőle, mégis csak megpuhult és nagykegyesen beleegyezett abba, hogy a D. Quijote a neki ajánlott sorok kíséretében lépjen a nagyvilág elé. A világirodalom egyik legkiválóbb remekműve ily előz-

¹ D. Q. I. Prólogo, p. 227.

² Ez Vicénte de los Ríos véleménye is, Pellicer azonban kétségbe vonja.

mények után végre 1605 elején kikerült Juan de la Cuesta sajtójából. A kiadó, Francisco de Robles madridi könyvárus, jó üzletet csinált vele, a szerzőnek azonban csak morzsákat juttatott szerény asztalára.

A D. Quijote nem várt sikert aratott, mert még ugyabban az évben nem kevesebb, mint hat kiadást ért.¹ A munkát nem lehetett tehát sem agyonhallgatni, sem irigységből kivégezni. Hiába szólta le maga Lope de Vega is egy 1604-ben kelt levelében, mintegy válaszul a D. Quijote egy reá vonatkozatható célzására: «Egy új költő sem olyan rossz, mint Cervantes, és oly ostoba, hogy a D. Quijotét magasztalja». E nem épen dicséretére valló nézete bizony nem vált be. A nép ezúttal jobb műértőnek bizonyult a tudósoknál. A polgári házak előbb méltatták és élvezték, mint a főúri és királyi paloták, de eljutott ide is. Pedig nem hízelt sem a nemzeti hiúságnak, mint Lope de Vega, Ercilla, Góngora stb., sem a paraszt- vagy a nemesi osztálynak. Azt ugyanis Sancho Panza és számarra, ezt pedig a D. Quijote tette csúffá. Elfogulatlansága és megvesztegethetetlen igazságérzete azt mondta neki tollba, hogy «az igazi nemességnek erény a forrása».² A mű ezen korát meghaladó emberies demokráciája és fenkölt erkölcsű iránya is hozzájárult ahhoz, hogy megmenekült a lassú, de biztos kimulástól.

Alig telepedett le Cervantes Valladolidban, ahol ezidő szerint az Udvar is tartózkodott, máris újabb kellemetlensége akadt. 1605. június 27-ének éjjelén segélykiáltásokat hallott, melyek kicsalták az utcára, ahol Ezpeleta nevű ismerőst szúrták le. A súlyosan megsebesült lovagnak ő nyújtott elsőnek segélyt. A rendőrség a tett színhelyén érte és gyanújában feleségével meg Isabel³ nevű természetes leányával együtt bekísértette és törvény elé állította. A vád szerint ugyanis ő lett volna Ezpeleta gyilkosa, amiért ez leánya becsületét udvarlásával rossz hirbe hozta volna. Ez a vád is, mint annyi más, hamisnak bizonyult, mert tíz nap múlva fölmentették és szabadlábra helyezték.

Valladolidi tartózkodásának első évei egyébiránt zajtalanul teltek el. Mintha belefáradt volna a tollforgatásba. Nyugodtan pihent itt nagy fáradtsággal összeszedett babérain. Úgylátszik, ezek szerény jövedelméből és övéinek kezemunkájából tengette nyomorúságos

¹ A II. rész megjelenéséig, vagyis 1615-ig, Portugáliában két, Brüsszelben szintén két és Milanóban egy eredeti kiadás jelent meg belőle. Angolra 1612-ben fordították le először.

² D. Q. I. C. 36, p. 315.

³ Isabel anyjának Roxas Annát nevezi meg végrendeletében, az tehát mese, hogy egy előkelő portugál dámának, vagy a szép Zoraidának volna a leánya.

életét. Azt is mondják, hogy szabad idejének egy részét a kártyaasztalnál töltötte, s ha rászorult, jó pénzért leveleket irogatott az írástudatlanok helyett. Az előbbi időtöltést Fitzmaurice-Kelly szemére is veti. Ám megbocsátható az neki, mert a kártyaasztalnál is a jellemeket tanulmányozta, hogy alkalomadtán írhasson róluk.

Az Udvar 1606-ban Madridba költözvén, ő is utána ment, hogy közelebb legyen rokonaihoz és pártfogóihoz. Néhány románcot, szonettet és színdarabot¹ leszámítva, ezidőre eső irodalmi munkásságának színét-javát *Példás Elbeszélései* — *Novelas Ejemplares* — foglalják magukban. A legtöbbje sevillai termék ugyan, de összegyűjtve csak 1613-ban jelentek meg. E különböző időből származó gyűjtemény a D. Quijotéba foglalt Bárgyú Férjen² (El curioso impertinente), meg a Fogoly Kapitányon³ kívül kerek 12 darabból áll. Agustín Garcia Arrieta 1814-ben a «La tia fingida» — Az ál nagynéni — címűt is fölvette közéjük egy 1606-ból származó kézirat után. Ez a különben sok cervantesi vonással dicsekedhető életkép nem az ő sajátkezü munkája, akárhogy is erőlködtek B. J. Gallardo, Fernández Guerra, Foulché-Delbosc stb. az apaságot rábizonyítani. D. Julián Apráiz, mejicói író, a Spanyol Akadémia multévi Értesítőjében közölt tanulmányában kimutatta és párhuzamos szöveg-egyezések alapján is kétségen kívül helyezte, hogy ez a novella szemelláthatólag a velencei Pietro Aretino egyik raggionamentója után készült olyformán, hogy a névtelen átültető Cervantes nyelvét és eszejárását utánozta szinte a megtévesztésig. Nem csoda, ha e körülmény félrevezette a buvárokat. Cervantes azonban már csak azért sem tekinthető a Tia fingida szerzőjének, mert ő kereken megvallja az Előszóban, hogy novellái teljesen eredetiek és senkitől sem vett át semmit. Azonfelül érdemök gyanánt emeli ki, hogy «ha azok olvasása valami rossz gondolatot támaszthatna az olvasóban, inkább levágnám a kezemet, amellyel azokat írtam».⁴ Ezzel mintha tiltakozni akarna Tirso de Molina ellen, aki őt spanyol Boccacciónak nevezte.

A kérdésben forgó elbeszélés pedig több szeméremsertő dolgot foglal magában. Ilyen pl. a férfiak behálózásának kitanítása. De ha, mondjuk, a legtisztább szándékkal, vagy elrettentő például mégis ő írta volna azt, akkor az Aretinóval egyező szövegpárhuzamokból vagy arra kellene következtetni, hogy merő véletlenségek, vagy hogy

¹ Comedias y Entremeses. Madrid, 1615., 1749. és 1868.

² D. Q. I. C. 33—35, p. 302—314.

³ Ib. I. C. 39—41, p. 320—331.

⁴ Prólogo a las Nov. Ej., Obr. de Cerv., p. 98.

Cervantes tudva füllentett. Már pedig úgy az egyik, mint a másik nézet tarthatatlan. Ez a kivételes ész ugyanis, amelynek a leleményesség és eredetiség volt egyik legkiválóbb vonása, nem igen szorult más szerzők írka-firkáira. Azonkívül bámulatossá emlékezőtehetősége sem hagyta volna úgy cserben, hogy ennyire meghazudtolja magát.

A jóhiszemű tévedésektől azonban ő sem volt egészen mentes. Novellái ugyanis nem az első ilyen termékek a spanyol irodalomban, amint ő hirdette, habár a maguk nemében eredetibbek is, mint pl. a Boccaccio-, Bandello- vagy Aretino-félék. Ez olasz elbeszélések legtöbbje ugyanis nem egyéb, mint régebb kútforrásokból merített és több-kevesebb sikerrel végzett átdolgozások.

Az utókor, mely a nagy szellemek minden bibéje iránt érdeklődik, ezeket a novellákat sem hagyta figyelmen kívül, sőt manapság egyre fokozódó érdeklődés mutatkozik irántuk. Ha már a Tia fingida szerzőségének vitás kérdése is felkavarta a cervantisták táborát, a többi sem maradt hozzájuk méltó buvárok nélkül. Ezek munkáit már csak azért sem szabad mellőznünk, mert az elmúlt évtized mélyreható kutatási módszereivel iparkodtak világot vetni azok irodalmi eredetére és korukkal való kapcsolatára.

Icaza becses munkája nemcsak azért érdekes, mert azok irodalmi és élő modelljeit iparkodik felkutatni, hanem mert azok hatását is mérlegeli.¹ A tudós *Rodríguez Marín* a Rinconete y Cortadillo, meg az El celoso extremeño c. életképek lélektani rajzát szedi szét alkotó elemeire nagy kritikai műveiben.² *Julián Apráiz* az említett Ál nagynénit,³ *Amezúa* a Csalfa házasságot, meg a Kuttyák párbeszédét vette bontókés alá.⁴

Ez a szokatlanul nagy érdeklődés is sejteti velünk, hogy a Példás Elbeszélések egyike-másika, ha nem is keltett a külföldön valami nagy feltűnést, mint az említettek és a később megnevezendők, a nagy író művei között mégis előkelő helyet foglalnak el. Azért nem nagyítás, hanem az igazsághoz közeljáró nézet az, mely szerint, ha Cervantes a D. Quijotét nem is írta volna meg, neve, mint Fielding és Walter Scott mesteréé, a Példás Elbeszélések és azok külföldi átdolgozásai révén is fennmaradt volna.

¹ Francisco de Icaza, *Las novelas ejemplares etc.* Madrid, 1901.

² F. Rodríguez Marín, *Rinc. y Cort. és El Loaysa de El celoso extremeño.* Sevilla, 1901.

³ La Tía fingida por D. Julián Apráiz. — Foulché-Delbosc *Etude etc.* Revue Hispanique, 1899.

⁴ El casamiento engañoso y Coloquio de los perros por D. Agustín de Amezúa. E három utóbbi a Spanyol Akad. kiadása.

Egyesek, mint a lefordíthatatlannak tartott és újabban színre alkalmazott *Rinconete y Cortadillo*,¹ *A híres cseléd* (La ilustre fregona), *A kutyák párbeszéde*, *Az üvegtestű mester*,² tartalmukkal kiegészíteni látszanak a D. Quijotét. Különösen az utóbbi, a *Licenciado Vidriera*, tekinthető az «okos bolond» D. Quijote meglepően hű párjának. A testét üvegből valónak képzelő mester nyelve hegyére veszi az emberi társadalom minden osztályát, melyek bűneiről, örültsége beszámíthatatlanságára támaszkodva, teljes nyíltsággal és nyers őszinteséggel nyilatkozik, akárcsak D. Quijote. Érthető tehát, ha némelyek ezt az elbeszélését az előbbi előképeknek, vagy legalább is előfutárjának tartják, ha nincs is bebizonyítva róla, hogy annál előbb fúrta a szerző agyát, mint pl. a *Rinconete y Cortadillo*, az *Española Inglesa*, meg az *Ilustre Fregona* stb.³

Nemcsak az érdekes társadalmi háttér, hanem a jellemek élethűsége, az elbeszélés természetes, élénk folyása, az élcés ötletek keresetlen bája és a nyelv meglepő szépsége is hozzájárul e rövidebb-hosszabb elbeszélések értékének emeléséhez. Vannak egyes részek bennök, amelyek korukat meghaladó gyors tempóban halmozzák egymásra a mondanivalókat. A mai kor legutolsó divatjára emlékeztet például a tömör leírásnak ez a netovábbja: «Az éj derült, az óra tizenegy, ösvény csak egy és a lépés lassú volt».⁴

Nem a legértékesebb, de a legismertebb valamennyi között a *Cigányleány* — La Gitanilla — c., mert tárgyát utána több hírneves író dolgozta fel. A cigányromantika hősnőjének, az amilyen szép, épen olyan eszes Preciosának rokonszenves alakja újra született az angol Middleton (Spanish Gipsy), a német Goethe és Weber, valamint a francia Victor Hugo ihlete jóvoltából (Esmeralda a Notre Dame de Paris stb.). Hogy Apollóniuszból vette volna kölcsön Cervantes Preciosa alakját, az már csak azért sem hihető, minthogy a görög szerző idejében a cigányoknak meg a kártyának még hirehamva sem volt Európában. Az irodalombuvárokat érdekelni fogja az is, hogy Fletcher «Loves Pilgrimage»-ét Cervantes «Két leányá»-ból, «Rule a wife and have a wife»-ját a «Hamis házasság»-ból és «Chances» c. novelláját «Cornélia asszony»-ból vette át.

Az elbeszélések célja az erkölcsök javítása. Az életből vett

¹ Rinc. y Cort., com. por D. Vicente Colorado. Madrid, 1898.

² F. A. Icaza, Algo más sobre el Licenciado Vidriera, Rev. de Archivos etc. Año XX, C: 34.

³ D. Q. I. C. 45, p. 340.

⁴ La fuerra de la sangre. Nov. Ej., ed. Nelson, p. 197.

alakok megelevenednek képzelmenek belső meglátásától. Monipodio, az orgazda; Rinconete y Cortadillo, a két zsebtolvaj, A féltékeny férj mesteri jellemalakítások. Ahol nem a jellemet akarja kidomborítani, mint pl. Az üvegtestű mesterben, ott a társadalmat tüzi ki gúnyainak céltáblájául. Ebben a nem kevésbé becses rajzban a társadalmi osztályokon tölti ki a bosszúját. Elkezdve a rossz költőkön, a csaló könyvkiadókon, a gyógyszerészekon, az orvosokon és áltudósokon, végigpattogatja ostora hegyét a hazug szabókon, cipészekon, bábszínészekon, jegyzőkön, hivatalszolgákon, ügyvédeken, muzsikusokon, futárokon, kolostorokon, szerencsejátékosokon, sőt még az udvari dámákon is. Alig ismerünk itt a Don Quijote humoros, szelid lelkű elbeszélőjére. Az epe felforrt benne és kiömlött mindazokra, akikkel csak baja eshetett az életben. Ha egyesek azt állítják róla, hogy a D. Quijotéval a la manchai birón, Dulcineájával pedig azon az asszonyon akarta magát megbosszulni, akikért börtönbe került; akkor azt is meg lehetne kockáztatni, hogy Az üvegtestű mester örült alakját csak azért festette meg, hogy alkalma legyen elmondani korholó véleményét a fentemlített társadalmi osztályokról, melyért, ha nem az örült mester szájába adja, bizonyára üldöztetés lett volna a jutalma. Így azonban az illető ludas bűnösök maguk is legfőljebb jóízűt nevettek a fejükhöz hajgált igazságokon, illetve gazságokon.

A két kutya¹ is csak felelősségre nem vonható eszköze a célzatosságot legtöbbször szeme előtt tartó bátor és elmés igazmondónak. Amit az örült lovag meg a mester nem mer a száján kiereszteni, azt Cervantes okos kutyáival mondatja el. Már pedig Cervantesnek sok volt a mondanivalója. Alig van más író még, kinek munkáiból oly sok változatos, szellemes élcet, okos mondást, talpra esett szentenciát és közmondást lehetne összeválogatni, mint az övéiből. Az ötletes, himezés-hámozás nélkül való bőbeszédűség különösen a Berganza nevű kutyának veleszületett gyöngéje. Ez kalandokra és tapasztalatokra vágyódnán, annyi oldalbarúgáson és koplaláson esik át, akárcsak maga Don Quijote. Azért a másik kutya, az okosabb Cipión, eleve figyelmezteti fecsegő pajtását, hogy résen legyen és «vigyázzon a nyelvére, mert az emberi élet legtöbb kára abból származik».² A fecsegő Sancho Panzát D. Quijote szintén nem győzi figyelmeztetni arra, hogy jól fontolja meg, amit mondani

¹ A Coloquio de los perros c. humoros mese Németországban talált különösen több utánczóra. V. ö. G. C. Pfeffel, E. T. A. Hoffmann, G. Keller hasonló műveivel.

² Obr. de Cerv., Col. de los Perros, p. 206.

akar: «Zabolázd meg a nyelvedet, gondold és rágd meg jól a szavakat, mielőtt kiereszted a szádon».¹

Nemes humora, szelid, higgadt idegalkata azonban a legsértebb nyilatkozatnak is eltompítja az élet. Gorombaságát megbocsátja még az is, akinek szól, mert azt is a nála megszokott gráciával mondja meg. A rágalmazást, a felebaráti szeretettel össze nem férő e nagy jellembeli fogyatékossgot pl. így rójja meg: A csunya tetteket és beszédet öszsüleinktől örököltük és már az anyatejjel szívjuk magunkba. Kitünik ez abból is, hogy alig húzta ki a csecsemő a kacsóját a pólyából, máris fenyegetően emeli azt fel, mintha meg akarná magát bosszulni azon, aki szerinte bántja őt. Majdnem első szava tehát, amely dadogva kisiklik a száján, az, hogy szajhának nevezi a dajkáját vagy anyját».²

Ez a kutya különben ép oly éles megfigyelője az élet helyes és visszás rendjének, mint Az üvegtestű mester. Nem keresi ugyan készakarva a kákán a csomót, de ha útja közben belebotlik, hát bizony meglátja azt, mint a szeplőt az arcon. Hányszor eshetett meg Cervantessel is az életben, aki tudatában volt kiváltságos tehetségének és bátorságának, pl. az, amit kutyája e szavakkal bélyegez meg: «Még a gyáva és kislelkű is merésszé és szemtelenné lesz, ha pártfogásra talál és vetekedik azok bántalmazásában, akik különbek, mint ő».³ És így megy ez tovább. A pásztorok, mint a juhok sikkasztó farkasai, a költők és akadémikusok, Monipodio, az orgazda, a házitolvajok és álszentek, a szamar latin tudósok, a bölcsek követ kereső alkimisták, a fix ponton és a kör négy-szögítésén fejüket törő matematikusok, az új adónemeknek államboldogító feltalálói, a cinkos rendőrök és megkenhető bírák, a kapzsi mórok és az arcátlan perditák kivétel nélkül megkapják a magukét. Csak a jezsuiták neveléséről nyilatkozik elismerően ez a szeles természetű kutya.

Nem elégtétel ugyan és vigasztalásnak is sovány e különben mélyértelmű és irodalomtörténeti szempontból nagyon érdekes megjegyzése a kutyának mindeerre: «Mindaz, amit tettünk és teszünk, nem egyéb, mint álom».⁴ Ime Calderón világhírű drámájának alapeszméje, vezérgondolata már Cervantes kutyájának az agyában is megvillant!

Sajnos, ezekhez a jeles korképekhez a nagyközönségnek csak az a része férhet, amely a spanyol nyelvben járatos. Elmúlt az az idő, mikor a spanyol nyelv tudása Európában a műveltség közkel-

¹ D. Q. II. C. 31, p. 411.

³ Ib. p. 220.

² Obr. de Cerv., Col. de los Perros, p. 208.

⁴ Ib. p. 217.

léke volt, mint Cervantes idejében. Ezért ma bizony fordításokra szorulnak a legtöbbben. Az idegen művekben annyira gazdag német irodalom is csak két, az angol egy fordításukkal dicsekedhetik, a francia és a magyar pedig alig egy-két darabjukéval. A «Bologna gyöngye» (La Señora Cornelia) meg a «Bőkezű szerető» (El amante liberal) c. magyar fordítások sem épen a legjavából valók.¹

A nagy író halálának mostani évfordulója volna a legalkalmasabb időpont, hogy kiadóink a biztos siker reményében legalább a D. Quijotét meg a Példás Elbeszélések legszebbjeit új fordításban és olcsó áron bocsássák a magyar olvasóközönség rendelkezésére. Kivonatolt ifjúsági átdolgozásaink a felnőtteknek nem valók, amennyiben nem alkalmasak arra, hogy a D. Quijote jelentőségét és értelmét ki lehessen hámozni belőlük. Egyedül a Győry Vilmos-féle teljes fordítás felel meg a kényesebb irodalmi igényeknek. Ehhez a maga idejében érdemes fordításhoz azonban ma már nem könnyű hozzáférni.²

* * *

Cervantes D. Quijote II. részének épen az 59. fejezeténél tartott, mikor 1614-ben egészen váratlanul megjelent Tarragonában a D. Quijote folytatása.³ Ez a kontár szerzőtől való ál D. Quijote a bosszú és irigység műve volt. Valaki azok közül, akik Cervantes gúnyától találva érezték magukat, írta azt. Ki lehetett az a vakmerő, aki pizkos tollát kéretlenül Cervantes tintatartójába mártotta, azt a mai napig sem sikerült kikutatni. Pedig ugyancsak sokan fáradoztak rajta. A munka címlapján a folytatás szerzőjéül *Alonso Fernández Avellaneda* szerepel. Kétségkívül álnév, mely alatt egyesek a király gyóntatóját, León Máinez Lope de Vegát, mások ismét Blanco de Pazt, Bartolomeo Argensolát, Mayans, Murillo atya és Pellicer pedig egy zaragozai dominikánus színműírót véltek lapangani. Fölmerült ezeken kívül még Ruiz de Alarcón neve is. Újabban a tudós M. Menéndez y Pelayo az ál D. Quijote első szavai-
ból Alfonso Lamberto, Atanasio Rivero pedig Tirso de Molina és Mira de Mescua nevét betűzte ki a szövegből, jeléül annak, hogy

¹ M. de Cervantes, A bőkezű szerető, ford. Lukács Móric, 1843. Kálf. Regénytár Bologna gyöngye, ford. Dominkovics Mária. Bp. 1888. Cornelia, ford. Király György. Bp. Szemle, 191, febr., márc. füz.

² D. Q. első magyarhoni kiadása 1829-ből való, ez a Florian-féle francia fordítás. 1846-ban egy kis angol és csak 1848-ban jelent meg az első magyar nyelvű D. Q. Karády Ignáctól. Ezenkívül még vagy tíz magyar kiadásunk van. Teljesnek csak a Győryé mondható.

³ Segunda parte de las hazañas de D. Quijote por el licenciado Alonso Fernandez Avellaneda. Tarragona, 1614, 1732 és egy 3. kiadás. Bibl. de Aut. Esp., t. XIX.

egyiknek sem lehet igaza, amint azt Unciti ki is mutatta.¹ Cervantes is halászott már versenytársa neve után, de hiába, mert csak azt sűthette ki nyelvéből, hogy aragóniai ember.² Ez az érdekes inkognitó tehát, a Cervantes-kutatók nagy öröme, még mindig nincs leleplezve.

A titokzatos szerző tehát arra a nehéz és merész feladatra vállalkozott, hogy Cervantest lefőzze és műve értékét leszállítsa. De bármily nagy volt is utánzóképesége, az eredetinek mégsem birt a nyomába lépni. Ez az ál D. Quijote a réginek, az igazinak csak meghamisított árnyéka. Aljas, számító, önző és szemérmetlen, nem az a szeplőtlen lelkű lovag tehát, aminő az eredeti. Visszfénye inkább az író aljas gondolkodásának, aki nem átalította benne Cervantest «öregnek, hénának, koldusnak, irigynek, rágalmazónak és börtöntölteléknek» csúfolni. Semmiesetre sem áll meg tehát Lesage-nak az az ítélete róla, mintha többet érne az eredetinel. Lesage különben annyira ment elfogultságában, hogy azt 1704-ben franciára is fordította. A nem teljes és nem egészen hű fordítás azonban semmit sem ártott Cervantesnek, de annak sem igen használt, mert csak annyiban értékes, amennyiben példányai ritkaság számba mennek. Hasonlót mondhatni egyéb, részint külföldi, részint spanyol eredetű utánzatairól is.³

Cervantest az író hengegő modora és munkájának nagyzó hangja kihozta a sodrából. Lázasan iparkodott tehát a saját D. Quijotejának II. részét befejezni s kellemetlen versenytársát Rocinante nyergéből kivetni, ahova hivatlanul beleülni merészkedett. Ezt a szándékát 1615. végén, amikor ugyanis a munka megjelent, el is érte.⁴ Eltekintve ugyanis a nagy sietség rovására írható szeplőktől, a II. rész határozottan jobban sikerült, mint az első. Meséjének egyöntetűsége, az élettél való szorosabb kapcsolata, a kitérészek gondos kerülése, jellemeinek következetesebb festése, tartalmának mélyebb bölcsesége, egyetemesebb jellege, nagyobb szimbolikus jelentősége és nyelvének tisztasága meghaladja az első részét. Ez okból gyakrabban szokták idézni, mint az elsőt.

* * *

¹ Pellier, Vida de M. de Cerv. Saav., Madrid, 1800. M. Menéndez y Pelayo, El Quijote de Avellaneda, El Imparcial, 15. Febr. 1897. Manuel Avello, El secreto de Cervantes, Nro. 16 de Agosto du 1916 de El Correo Español.

² D. Q. II., C. 59, p. 461, C. 70, p. 479 és C. 72, p. 481.

³ Emilio Cotarelo, Imitaciones castellanas de Quijote, Revista Cont., Madrid, 1900. Nro 589, és 1899. Nro. 558.

⁴ 1616-ban már Bruxellesben is megjelent.

Halhatatlan műve Zárószavában újból szükségét érezte annak, hogy igazi céljáról ünnepélyes és határozott nyilatkozatot tegyen. Megtette ezt már az I. Rész Előszavában is. Azóta azonban kerek tíz esztendő telt el és 1613-ban a *Buscapié* is megjelent, mely a D. Quijote rejtett, bujkáló mellékcéljait kezdte feszegetni. Ezt a névtelenül megjelent munkát neki tulajdonították, amit azonban kereken visszautasított.¹

Több régi Cervantes-buvár szerint D. Quijote V. Károly és II. Fülöp magán- és közéletét tette volna nevetség tárgyává. Defoe Medina Sidonia herceg vagy Lerma gróf torzképére ismert benne.² Landor a Bold. Szűz tiszteletének megcsúfolását olvasta ki belőle.³ Benjumea Sancho Panzát Blanco de Paz, Rawdon Brown pedig Pedro Franquesa képmásának tartotta.⁴ Mások végül azt fogták rá, hogy az egész mű nem egyéb, mint hazája politikai és egyházi zsarnokságának torzképe, melyen a két vad óriás az egyházat és a monarchiát, Dulcinea Spanyolországot, Sancho az egyszerű nyárs-polgárt, szamara pedig a népet jelképezné.⁵

Téves, légből kapott állítások. Károly császárról a szerző mindig csak a legnagyobb elismerés hangján emlékezett meg,⁶ II. Fülöpöt pedig a halálára írt szonettje nem kevésbé magasztalta fel.⁷ Medina Sidoniát és Lerma gróftól ugyan nem szerette, de hogy őket, vagy az álnok Blanco de Pazt, avagy Pedro Franquesát szemelte volna ki mintául, azt eddig semmiféle adat sem támogatja. A Bold. Szűzzel való merész kapcsolat igazolására nem elég sem az I. Rész 52. fejezete, melyben D. Quijote rátámad a Szűz képét vivő bucsúsokra, kiknek egyike azután félholtra veri; sem a gályaraboknak az Ave Maria elimádkozására való kényszerítése. Megcáfolja ezt a furcsa felfogást mély vallásosságán és művét «katholikus»-nak jelző nyilatkozatán kívül a hozzáírt magasztaló költemény is.⁸ Nem kevésbé fontos körülmény továbbá az sem, hogy az Inquisitio árgusszeme nemcsak az egész művet, de különösen azt a két fejezetét fürkészte behatóan, amelyekben Dulcineának Sancho Panza önmegostorozása révén kellett volna megszabadulnia az igézet bilin-

¹ El *Buscapié* de Cervantes, por A. de Castro, Cádiz, 1848.

² D. Defoe, *Robinson Crusoe*, Prefacio.

³ W. S. Landor, *Works*, London, 1876., t. IV., p. 59.

⁴ *The Athenaeum*, 1873. ápr.—máj. f.

⁵ Polinous, *Interpretación de D. Quijote*, Madrid, 1893.

⁶ *Prólogo a las Nov. Ej.*, *Pers. y Sig.*, L. II. C. 20, p. 540, L. III. C. 18., p. 568, és *D. Q.*, Madrid—Barcelona, 1859, I. C. 39, p. 327.

⁷ *Al tumulto del Rey Felipe II. en Sev.*, *Obr. de Cerv.*, p. 616.

⁸ *D. Q. II. C. 3*, p. 362. *Pers. y Sig.*, L. III., C. 5, p. 548—549.

cseitől. Sbarbi a rábeszélés furfangjában mégis az Inquisitio kifigurázását látta, amely csak ezen egy erkölcstani elv fölött tört pálcát: «Jegyezd meg jól Sancho, hogy azoknak a jócselekedeteknek, amelyeket lañyhán és hanyagul hajtanak végre, sem érdemök, sem értékök nincsen».¹ Az Inquisitio szerintem a hercegnő fonák okoskodásában² a törvények kétértelműségét, az ügyvédi szofisztika meg a kertelő, szórszálhasogató dialektika csúffátételét sejtette. Különben dehogy engedte volna meg a mű kinyomatását. A Szent Inquisitióból nem volt tanácsos trétát üzni!

Ezen többé-kevésbé egyéni nézeteknél komolyabb figyelemre méltók a következők: 1. az eszményi és való élet közti örök harc, 2. a lovagi szokások és lovagregények kigúnyolása, 3. bosszú Argamasilla és Toboso lakói ellen, 4. saját életírása,³ 5. egy korától meg nem értett eszményi hős allegóriája,⁴ 6. az arisztokrácia és demokrácia küzdelme.⁵

Ezeknek a véleményeknek is a legtöbbszörét kikezdte már *Juan Valera*⁶ és mások kritikája. Egyike-másika azonban még mindig tiltakozik az elvetése ellen. Ezekben nem térhetünk napirendre még akkor sem, ha netalán ismétlésekbe esnénk, vagy ha valónak fogadjuk is el Cervantesnek, mint a saját műve legilletékesebb magyarázójának, az említett két helyen tett ama nyilatkozatát, hogy előtte a Don Quijote írása közben egyes-egyedül csak a lovagregények kipusztítása lebegett.

Ez az ismételt hangsúlyozás ugyanis gyanút kelt annak valódisága és őszintesége iránt. Megengedem, hogy ez volt kezdetben az eredeti célja. De ezt a célt elérhette volna a művében többször is megnyilvánuló ily irányú gúnyos utalásokkal, vagy más, közelebb fekvő eszközökkel is.⁷ A sok kitérésre és fenti céljával vagy lazán, vagy egyáltalában össze sehogyssem függő életvonatkozásokra tehát nem lett volna szüksége. Ebből aztán önként következik, hogy igenis lehettek és támadhattak idővel olyan mellékszándékai is, melyek nyílt bevallásától tartózkodnia kellett. Cervantes ezek után úgy járhatott el, mint a sanda mészáros: máshová sujtott, mint ahova nézett, de azért jól talált.

A lovagregények iparszerű gyártását és mohó olvasását azok

¹ D. Q. II. C. 35—36, p. 420—421.

² D. Q. II. C. 51, p. 446.

³ Nicolás Diaz de Benjumea, *La verdad sobre el Quijote*, Madrid, 1878.

⁴ Baldomero Villegas nézete.

⁵ Adolfo Saldías, *Cervantes y el Quijote*. Buenos-Aires, 1893.

⁶ Juan Valera, *Discurso Sobre el Quijote etc.*, leído en la Real Ac. Esp.

⁷ D. Q. I. C. 48, p. 345, C. 6, p. 240 stb.

szatirájával együtt, bizony előbb-utóbb Cervantes nélkül is megszüntette volna a minden beteges divatot megőrlő idő. A spanyol népnek és a kornak nem is ez volt a legnagyobb szellemi nyavalyája. Már V. Károly császár uralkodása végén jelentkeztek olyan társadalmi tünetek, melyek méltán keltettek megdöbbenést. Ilyenek voltak: a nemzeti gőg, a vallási és politikai türelem hiánya, az egyházi és világi egyeduralomra való törekvés, a túlfeszített tetterő háborús beavatkozása idegen érdekekért, az úrhatnomságban szenvedő hidalgók özönlése a közhivatali, papi és katonai pályákra, az amerikai aranyláz, a produktív gazdasági, ipari és kereskedelmi munka elhanyagolása, a szerelem és becsület korlátlan előtérbe való helyezése, a hivatalok árúba bocsátása,¹ a közigazgatás és igazgatszolgáltatás basáskodása és megvesztegethetősége, a protekció átkos elharapózása és végül a gaz csinyek és az esztelen kalandok hajhászásának bolond mániája.²

Mindezek és egyéb bajok lidércnyomásként nehezédtek a nemzet szívére s ellenállhatatlan erővel vitték, sodorták azt a vallás-erkölcsi, politikai és társadalmi züllés örvénye felé.³ Szembeszállni ezzel az elemi erejű árral és letörni a D. Quijote-szellem szarvait, ahhoz már egy Cervantes éleslátása, esze és bátorsága kellett. Mint jött rá erre az eszmére, hogyan igyekezett azt megvalósítani, vagyis hogyan rakta össze számos különböző mozaikdarabból D. Quijote szerves, egységes képét: azt a mű szellemébe való elmélyedésem, támogatva az idevágó irodalom adatainak mérlegelésével, a következőképen igyekszik megvilágítani.

A nagyvárosi élet hű tükre volt ugyan az akkori spanyol állami és társadalmi életnek, de ennek jellemző, fentemlített ferde kinövéssei Sevillában csúcsosodtak ki a legélesebben. A Guadalquivir ez aranyos, de «rosszul kormányzott»⁴ fővárosában lüktetett legerősebben a Don Quijote-szellem szíve. Itt tenyészett a pompa, a nyomor, az erény, a bűn, a fény és árny minden neme és foka egymás tőszomszédságában. Mint mindenütt, úgy itt is «diadalmaskodott a tunyaság a szorgalmon, a tétlenség a munkaszereteten, a bűn az

¹ D. Q. I. C. 29, p. 295.

² Hernando de Pulgar az ő Varones ilustres de Castilla c. művében említést tesz egy D. Suero de Quiñones n. lovagról, aki 300 lándzsát tört szilánkká hölgyéért. Ezenkívül még egy sereg ily bolondot nevez meg, a többi közt egy D. Quesada nevűt is. A csirkefogók Sevillában szövetkezetté alakultak s minden gazságra kaphatók voltak. (El celoso extremeño, Rinc. y Cort.)

³ Salcedo Ruiz, El estado social que refleja el Quijote.

⁴ «Ez a zavar és a rossz közigazgatás városa» c. felirat pompázott a mór temetőbe vivő kapu felett hajdan. Sbarbi, In illo tempore stb.

erényen, a pökhendiség a vitézségen s a harci elmélet a gyakorlatin», jegyzi meg Don Quijote maga.¹

A közérdekek félretolása szemet szúrhatott minden ép, józan érzékű emberben. Törvények, rendeletek akkor is szabályozták a köz- és magánéletet, de azokat nem szellemök és betűjök szerint hajtották végre. A vesztegetés és a borraivalós rendszer a jogszolgáltatás kezét megkötve tartotta. Ezért jegyzi meg a gályarab Don Quijotéval való találkozás alkalmával: «Ha annak idején a Nagyságodtól most felajánlott húsz darab arany nyomta volna a zsebet, megkentem volna velök a jegyző pennáját, az ügyész eszét pedig úgy kiköszörültem volna, hogy most a toledo-i piac közepén lennék és nem ezen az úton pórázon vezetve, akárcsak egy agár.»²

Még a valláserkölcsei élet is szenvedett a romlott és félszeg felfogástól. A dogmákat megtartották ugyan, de az erkölcsi élet tisztaságával már kevesebbet törődtek. A tanult embereket a látszat vezette külső viselkedésükben, a tudatlan, bárgyú népet pedig a babona zsákmányolta ki, ami alól még a latrok és zsványok sem voltak kivéve. Monipodio orgazda legény- és nócinkosai pl. tisztelték a Bold. Szűz képét, alamizsnázkodtak a templomban, viaszgyertyát égettek a szenteknek, de ugyanakkor szerelmes leveleket is közvetítettek e szent helyeken.³ Roque Guinart, aki Cervantes kortársa volt, banditáskodása közben sem szünt meg Istent szolgálni, abban a reményben, hogy egyszer majd csak felhagy bűnös mesteriségével.⁴

A lovag- és kalandorélet minden romantikája és cifra nyomorúsága tehát felütötte a fejét Spanyolország városaiban, sőt egyik-másik falvában is, de ismétlem, egyikben sem oly szembeötlően, mint az örökké derűs, ellentétekben és túlzásokban bővelkedő Sevillában. Valóban: *difficile fuit satiram non scribere!*

A végletek e találkozására, talán az átszenvedett igazságtalanságok keserű utóíze is, fölkelte Cervantes csipkedő és egyúttal megtorló hajlamát. Neki bátorodik, tollat ragad, hogy megrajzolja vele előbb a *Rinconete y Cortadillo* c. példás elbeszélés keretében egy sevillai tolvajbandacég fejét és legényeit.

Az orgazda meg a «Féltékeny férj» c. elbeszélés hőseinek jellemrajzát követi *A kutyák párbeszéde* meg *Az üvegtüstü mester* már megismertetett elbeszélése. Az igazság vakmerő hajhászásáért kijáró

¹ D. Q. II. C. 1. p. 358.

² D. Q. I. C. 22, p. 272.

³ Rinc. y Cort., Nov. Ejempl., Ed. Nelson, p. 124.

⁴ D. Q. II. C. 60—61. és Pero Roca Guinarda, por Luis M. Soler y Terol, Manresa, 1909.

ütlegek és elzárások életre keltik a szerző nyílt agyában a társadalmi ár ellen való úszás veszélyes voltának gondolatát. Cervantes végre-valahára rátalál maga-magára Tudatára ébred az ő legegynibb írói képességének. A célt és utat már világosan látja, rá is lépett már. Nem is hagyja azt el addig, míg az azon eléje kerülő eseményeket a maga céljaira föl nem használta, ki nem zsákmányolta.

Don Quijote eszméje így kezd kibontakozni a sejtelem homályából. Csirája, magva, mint láttuk, már testet öltött. Csak a hozzávaló tartalom és keret hiányzik még. Ezzel is szolgál a saját élettapasztalata, olvasottsága, a társadalom és a kor. A kutyák és az emberek közti kapcsolat ötlete is hasznosnak ígérkezik. A két kutya közül az egyik, a kalandra vágyó, bátor és vállalkozó szellemű, emlékeztet D. Quijotéra; a másik, a higgadtabb pedig Sancho Panzát hozza eszünkbe. Mintha csak ez a két kutya egész életét D. Quijote szolgálatában töltötte volna el. Élményeik érdekes tartalommal, bölcs és borsos mondásaik pedig zamatos fűszerül szolgálnak a mese élénkítésére.

A két kutya aesopusi allegóriájánál egy lépéssel közelebb jár D. Quijotéhoz Az üvegtestű mester, kinek alakjára az életben bukkanhatott rá, mint pl. a D. Q. II. része elé írt Előszó két bolondjára, nemkülönben Monipodio orgazdára és Roque Guinart katalán banditára, kivel barcelonai útja közben ismerkedik meg a kalandjainak végéhez közelgő lovag. Mint ezekbe az életből vett alakokba, akkép botolhatott bele valahol a D. Quijote és Sancho Panza mintaképeire is.

Ezt a sokat vitatott kérdést legutóbb *D. J. Sbarbi* elmés cervantista elevenítette föl.¹ Szerinte D. Q. sokoldalú jellemének ép és komoly része *D. Francisco Arias de Bobadilla, Puñonrostro* IV. grófjáról van mintázva. Ez a mindenekfelett igazságos polgármester 1597—1599-ig vitte Sevilla közigazgatásának nehéz tisztét. Abban az időben tehát, amikor Cervantesnek is módjában állt őt és eljárását közelebről is szemügyre venni.

Hogy csakugyan jól ismerte őt, az kitűnik abból a leírásból is, amelyet róla adott: «Tudd meg pajtás, hogy ebben a Puñonrostróban maga az ördög lakik. Belelát az a vesénkbe. Sevillának tíz mértföldnyi körzetéből kisöpörte a hamisjátékost, a tolvaj meg nem áll többé a határában, mindenki úgy retteg tőle, mint a tűztől, ámbár hírlik már, hogy nemsokára elhagyja polgármesteri tisztét, mert megúnta már a táblabírákkal való örökös perpatvart.»²

¹ In illo tempore etc. por D. J. M. Scarbi, Madrid, 1903.

² La ilustre fregona en las Nov. Ej. Ed. Nelson, p. 233—234.

Hát ezt a nemes, fenkölt gondolkodású, az igazságért élő-haló, becsületes, önzetlen, megalkuvást nem ismerő és komoly foglalkozásából kifolyólag *búsképű lovagot* tartja Sbarbi egy 1873-ban megjelent egykorú kézirat alapján Don Quijote eredeti mintaképének.¹ Népünk és költészetünk Mátyás, az igazságos emlékezetét a mai napig tisztelettel őrzi. Spanyolországban a «Sevilla csillaga» c. dráma hőseinek, valamint a Zalameai bíró, Péter az igazságos, A király a legjobb bíró stb.² alakjai ugyancsak fogalommal lettek az irodalomban úgy, mint a hagyományban. Azért semmi különös sem volna benne, ha Cervantes ezt az életben oly ritkán található, de a köztudatban élő jellemet méltónak ítélte volna a megörökítésre s burkolt alakban képét, valamint a társadalomnak és annak intézményeivel való összetűzéseit D. Quijotéra alkalmazta volna. Ilyen beállítás mellett D. Quijote nem egyéb, mint maga az üldözött igazság megtestesült örültje, kinek tragikomikus sorsát ez a magyar példaszó jellemzi legjobban: Szólj igazat és betörök a fejed! Vajjon hányszor törhetett be a nemcsak beszélni, de cselekedni is merő polgármesternek a feje, mikor az Audienciával (kir. tábla), az Inquisitívóval s egyéb hatóságokkal került összeütközésbe az igazság érdekében és a pártfogással meg a vesztegetéssel szemben? Azok a bizonyos szélmalomok, oroszlán- és emberketrecek, a birkák, bikák és gályarabok, a megigézett hárkák és várak csupán gyermekmesékbe való értelmetlen dolgok volnának-e, avagy a való életből vett abstractiók, melyek a spanyol társadalom, sőt az egész emberiség magán- és közéletének fény- és árnyoldalaiból szövődtek össze egy örökké élő konkrét és amellet rendkívül érdekes meg tanulmányos képpé?

Cervantes D. Quijote első része elé írt Előszavában hősének szimbolikus voltáról mélységesen hallgat, de erősen hangsúlyozza, hogy az Előszó megírása «több munkájába került, mint az egész históriáé, pedig az is csak adott némi dolgot». A végén aztán egész határozottan kijelenti, hogy könyve egészében «támadás (invectiva) a lovagregények ellen» és «célja nem más, mint halomra dönteni azt a tekintélyt, melynek a világon és a nép között a lovagregények örvendenek». Ha csak ez az egy célja lett volna, amely nézetnek újabban Fitzmaurice-Kelly is felült, az Előszón bizony nem kellett volna olyan nagyon törnie a fejét. És ha művét megfosztjuk szimbolikus jelentésétől, úgy az egyszerű polemikus kalandregénnyé

¹ Sucesos de Sevilla de 1592—1604. por F. Ariño, Sevilla, 1873.

² La Estrella de Sevilla és El mejor alcalde el Rey por Lope de Vega.

súlyed, mellyel kár volt és kár lesz az irodalomnak oly behatóan foglalkozni. A szerzőnek fenti kijelentése és az utóbbi körülmény a nagy műről hangoztatott gyanúkat nemcsak fentartja, de meg is erősíti.

Ennek a nyílt kijelentésnek elfogadásával a D. Quijotének tulajdonított minden egyéb értelmezés hiábavalónak és célra nem vezetőnek bizonyul. Csakhogy ebben a felfogásban sem a nagy író kortársai nem osztoztak, sem az utókor nem tette azt teljesen és egyetemesen magáévá. Cervantes körmönfont Előszava is élő cáfolata művének csak ebből az egy szempontból való megítélésének. Hogy azonban a közhatalom, egyes politikai személyek és intézmények, nemkülönb a társadalmi osztályok kipellengérezéséből támadható veszélyeknek elejét vegye és könyve megjelenését meg ne akassza, szükségét érezte annak, hogy a tömérdek céltudatos vonatkozás személyi és társadalmi oldalát misztikus homályba burkolja. E célból bölcs, józan, vakmerő, minden áldozatra kész eszményi hősét egy örült lovag alakjában állította ki az élet színpadára, hogy eljárjassza vele a jelen és jövő élet örök tragikomédiáját. Ezzel sikerült elérnie azt, hogy a rögeszméjéhez végig következetesen ragaszkodó D. Quijote bölcs mondásain, szellemes ötletein és gúnynyilain a szemlélő közönség nemcsak hogy meg nem botránkozott, hanem hangos hahotára fakadva még tapsolt is nekik. Mennyivel szelidebb ez a humor és gúny, mint a Swift Gulliveréé! Ennek éles szatírája elevenbe vág és marcangol, annak finom komikuma kacagásra ingerel. D. Quijote mosolyogva és cseppenként adja be a beteg társadalomnak jól felhígított orvosságát, Swift tömör és nagy adagjaitól felkavarodik a gyomor és eltorzul az arc. Az undok Yahoo mit is kelthetne mást, mint borzalmat és utálatot?

Nagyon valószínű ezek után, hogy D. Quijote leeresztve hordott árcrostélya alatt nemcsak a korát túlélte lovagság nevetséges torzképe lappang, mint azt a szerző hangoztatja, és amelynek testi és lelki leírásával humoros regényét megindítja. Ismétlem másokkal én is, hogy amikor művének megírásához fogott, ez a főgondolat vezette, irányította a tollát. A tárgyalás folyamán azonban már a legelső alkalommal tudatára kellett ébrednie annak a mérhetetlenül magasabb és egyetemesebb eszmének, hogy szoros kapcsolatban az örült lovag kacagtató tetteivel, az egész világ szemé elé állítsa az eszményi célok felé való törtetések sokszor hiú voltát, az emberi intézmények gyarlóságát, a társadalmi osztályok félszégeit, egy szóval a bomlásnak indult erkölcsi világrendet, mely a személyi

érdekek és önzés ragályos nyavalyájában sinylődvén, minden értékesebb és nemesebb törekvés érvényesülésének útját állja. Ime D. Quijote eszményi jellemének értelme, melyhez kiegészítésül később nagyszerű ötletéből kifolyólag Sancho Panza önző, anyagias alakja szegődik társul, mintegy tompító árnyéknak az erős fény mellé. «D. Quijote és Sancho Panza az eszmény és való, a tétel és ellentétel, az igen és nem, a szellem és anyag, a lélek és test, vagyis az ember exakt képe a maga egészében, két ellentétes természetnek örök küzdelmében, melyek mindig egymást keresik, egymással alkudoznak, hogy tovább együtt élhessenek», jegyzi meg róluk Emilio Cotarelo, a spanyol akadémia mostani titkára.¹

Sbarbi igen ügyesen összeállított szövegpárhuzamok alapján határozottan állást foglal ama nézete mellett, hogy D. Quijote álarca alatt csakugyan IV. Puñonrosto gróf jellegzetes alakja rejti. Még az «ingenioso», azaz «elmés» jelző értelmét is kutatja s azt — a sevillai felfogásnak kedvezve — nem az *elméssel*, hanem a *bátorral*, az «erőszakossal», a «hevesvérűvel» adja vissza, és nem ok nélkül. Puñonrostrót én a magam részéről azonban nemcsak igazságosnak és bátornak, hanem sokszor elmésnek is találtam, amint azt a megbüntetett kanonok esete is bizonyítja. Csodálom, hogy Sbarbi éles szemét elkerülte ez a Sancho Panzára valló ítélet és végrehajtásának eredeti módja.²

«Don Quijote — úgymond — nem lehetett elmés, mert sok oktalanságot követett el.» Mintha bizony a baklövés és elmésség nem férhetne meg egymás mellett. A bölcs is hétszer téved naponta s a ló is megbotlik, pedig négy lába van. Ám a mű szerzőjére sem fogható ez a tulajdonság, mert az szerinte szerénytelenség számba menne. Ez sem felel meg a tényállásnak, mert Cervantes — amint később látni fogjuk — nem egyszer tett szerénytelen nyilatkozatot magamagáról. Az ingenioso tehát Sbarbi szemében nem jelenthet mást, mint bátort, vagyis Don Quijote, az «el hidalgo ingenioso» és «valeroso, audacisimo caballero» nem más, mint Puñonrosto gróf.

Sbarbi ily értelmű magyarázatai túllőnek a célon. Azt ugyanis, hogy D. Quijote nem egyszer elmés, többnyire bátor, sőt vakmerő a meggondolatlanságig, letagadni nem lehet. Elméssége, józansága mindmegannyi lucidum intervallum. Ez csak akkor mond csütörtököt, mikor az örült lovag rögeszméjének hatáskörébe jut. Az elmésség és bátorság bizony egy örültben is megállhat egymás mellett,

¹ Emilio Cotarelo, *Imitaciones cast. etc.*, Rev. Contemp. 1900, Nro. 589.

² J. M. Sbarbi, *In illo tempore*, p. 63—66.

sőt a lángelme a psychiatria újabb megállapításai szerint épen az örültség határain szokott csapongani. Sbarbi nézetének egyébként ellentmond maga Sancho Panza is, aki gazdáját «okos bolondnak», «időszakos, világos percű örültnek» mondja.¹ Másutt meg azon csodálkozik, hogy akadnak még emberek, akik jó urát bolondnak tartják.² Viszont, amikor levetkőzik, hogy vezekeljen és illetlen mozdulatokat tesz, a szégyenkező Sancho kész megesküdni rá, hogy megbolondult.³

A dolgot én — Sbarbi határozott felfogásától eltérően — így képzelem el magamnak. Cervantes egyes alkalmakkor, nevezetesen ott, ahol hatóságokról, állami és igazságügyi intézményekről, kormányzósági ügykörről, vagy az emberek közti egyenlőségről nyilatkozik, igenis gondolhatott Puñonrostróra, de nem mindenütt és mindig. Amidőn D. Quijote idevágó sententiákat mond, tanácsokat osztogat, vagy Sancho Panza beleül a kormányzói székbe, akkor Puñonrostro példája és szelleme ihleti meg. Amikor azonban magára ölti a műkritikus, a censor birói palástját, hogy megrovásban részesítse a fűzfaköltőket, a pályaművek részrehajló bírálóit, a ferdítő fordítókat, az erkölcstelen drámairókat, a lábrakapott rossz izlést, a lovag- meg pásztorregények és életnek hazugságait: akkor bizony ő maga bujik a D. Quijote toledói kanonokjának vagy lelkészének álarca alá. Ilyenkor nekihevülve, megfelelkezik a különben óvatos szerző még a tárgyilagosságról is, amint később lesz alkalmunk látni. Nem állhat meg tehát Sbarbinak az a meggyőződészerűen hangoztatott véleménye, mintha D. Quijote egyedül és kizárólag csak Puñonrostro gróf képmása volna. Ellenkezőleg, én a magam részéről az elmondottak alapján azokkal tartok, akik annak álarca és bizarr külseje alatt nemcsak a spanyol nemesnek anthropologiai típusát, hanem több más egyénen kívül magát a szerzőt is vélik rejteni. Az ő eredeti szelleme, éles megfigyelőképessége, leleményes képzelme alkotja meg a D. Quijoténak amazokkal ellentétes karrikaturáját, testi és lelki természetrajzát, még pedig, csodák csodája, *a maga képére és hasonlatosságára*. Sancho Panza a spanyol paraszt ethnografiai képviselője.

Álljunk meg egy-két pillanatra az előbbi kijelentésnél. Ez, mint minden új dolog, nemcsak meglepetést, de kételkedést is szülhet. Ezért bizonyítás nélkül nem ereszthetem el útjára.

Hogy Cervantes rejtőzik a D. Quijote külsője alatt, azt már előttem is többen állították és tagadták. Az utóbbiak a D. Quijote

¹ D. Q. II. C. 18, p. 389.

² Ib. II. C. 48, p. 459.

³ Ib. I. C. 25, p. 283.

és Cervantes jelleme és élményei közti kapcsolat hézagos és nem mindig találó voltából merítették érveiket. A velem egy nézetben lévők a D. Quijote szájába adott szövegpéldákkal bizonyították igazukat. De hogy D. Quijote arcának, természetének és életkorának Cervantes képével, természetével és életkorával való egyezőségére is alapították volna nézetük tarthatóságát, azt eddig sehol sem volt alkalmam olvasni. Pedig három olyan helyet is találtam Cervantes műveiben, amelyek a buvárok figyelmét erre a rendkívül érdekes és fontos körülményre is fölhívhatták volna. Milyennek festi tehát Cervantes D. Quijotét és milyen az ő arcképe?

Cervantes D. Quijotét az Előszón kívül az I. R. első fejezetének legeslegelején így mutatja be olvasóinak: «*A mi nemesünk ötven év körül járó, erőteljes testalkotású, vékonydongájú és soványképű ember volt*».¹ Kiegészíti ezt a leírást a II. R. Erdei Lovagja (S. Carrasco), aki szerint D. Quijote ugyancsak «*magas természetű, sovány képű, erőteljes végtagú*», vagyis szakasztott olyan volt, amilyennek Cervantes festette a legelső alkalommal. De hozzáteszi még, nehogy félreismerjék, hogy «*félig ősz, sas- és görbeorrú ember, nagy, fekete, lefelé nőtt bajusszal*».² Cervantes híres lovagjának ezüst szakálláról e helyen hallgat ugyan, de hogy «*a koplalása és kiütött fogai miatt búsképű lovag*»³ ennek a komoly férfidisznek sem volt a hijával, az kitűnik abból a jelenetből is, amelyben Altisidora hercegnő kópé udvarhölgye azt Sancho Panza nagy megbotránkozására «*hófehérre*» szappanozta be.⁴ D. Quijote szakáll nélkül való ábrázolása tehát nem felel meg a róla adott leírásnak és öreg hiba volt a régi illusztrátorok részéről.

Lássuk ezek után, milyennek írta le Cervantes a maga *bús arcát és személyét*, amelyet Jáuregui⁵ 1600-ban igazán hiven és találóan festett meg. A Pachecótól való arckép eddig még nem került elő, az Águila gróftól fölfedezett pedig nem tartható valódinak.

Cervantesnek a Példás Elbeszélések előszavában közölt személyleírása így hangzik: «*Ez a sasarcú, gesztenyeszinhajú, sima és nyílt homlokú, eleven szemű, görbe, de azért arányos orrú, ezüst*

¹ D. Q. I. C. 1, p. 233.

² Ib. II. C. 14, p. 378.

³ Sancho ítélete, D. Q. I. C. 19, p. 265.

⁴ Ib. II. C. 32, p. 413.

⁵ Ezen arckép hitelességét megtámadta többi közt Julio Puyol: El supuesto retrato de Cervantes, Madrid, 1917. c. művében. Föltétlen hitelessége mellett töltött pálcát Rodríguez Marín, Cervantesnek ezidő szerint legnagyobb tekintélyű buvára. L. El retrato de Cervantes por D. Francisco Rodríguez Marín en El Correo Español, Año LI Nro. 18.234 stb. E kép hitelessége nélkül nézetem a szerző és D. Q. arcának egyezőségéről, ha nem is dőlne meg egészen, de mindenesetre meggyöngülne.

szakállú, mely nem egészen húsz év előtt még arany színű volt, e nagy bajuszú, pici szájú, hiányos fogú, mert nincs többje hatnál s azok sem esnek egymás fölé, ez a sem nem nagy, sem nem kicsi termetű, üde, inkább fehér, mint barna bőrű, kissé leesett vállú és nehézkes járású ember — ismétlem — a Galatea, a Don Quijote szerzője».¹

Ez a leírás, amint látjuk, sokkal részletesebb, mint a D. Quijotéé, de a közös vonásokban alig van köztük különbség. Még a fogsor hiányos volta is rámutat D. Quijotéra, kinek jobb fogsorának összes felső zápfogait, az alsóból pedig kettő és fél kivételével a többi a pásztorok mind kiütötték.² Azonfölül Cervantes 1597-ben, amikor sevillai börtönében regénye eszméje megfogamzott benne, épen 50 éves volt, mint D. Quijote pályája elején. Sovány arca felülről lefelé keskenyedő, s azért emlékeztetett némileg a sasra. Haja ha nem is, de a szakálla abban az időben már őszülni kezdett. Ez utóbbi ilyennek látszik a három évvel későbbi arcképen is. Ez a szakáll azonban a személyleírás keltének idején, vagyis 1613-ban, tehát körülbelül akkor, mikor D. Quijote az Erdei lovaggal találkozott, már «ezüstös»-re változhatott, mint a D. Quijotéé, melyet a hercegnő udvarhölgye «hófehérre» mázolt be. A sas- és a horgos orr meg a bús tekintet is D. Quijote és Cervantes közös vonása épen úgy, mint a nagy, lefelé nőtt bajusz, mely a Jáuregui-féle arcképen teljesen megfelel a D. Quijotéénak. Csakhogy nem fekete, hanem ugyancsak félig ősz, mint a szakálla. A haj gesztenyebarna színét, melyet 1614-ben már «hattyúfehér»-nek mond,³ az arckép sem hazudtolja meg. A két termet már kissé elüt egymástól. D. Quijotét Cervantes ugyanis magasnak, a magáét pedig sem nem kicsinynek, sem nem nagynak mondja. De a D. Quijote nyurga alakja is hatvanhat éves korában meggömbülhetett valamelyest. Már pedig Cervantes ennyi volt, amikor ezt a személyleírását Elbeszéléseinek Előszavában közrebocsátotta, D. Quijote hiányos fogsorát pedig a 16 évi időköz is hat fogra apaszthatta le.

Nem megvetendő bizonyíték továbbá az sem, hogy miért vette ötven évesnek D. Quijotét. Véletlenül, ötletszerűen ez sem történhetett. Egy fiatal hős nagyobb fizikai ereje és meggondolatlansága talán jobban illett volna D. Quijote sokoldalú szerepköréhez. Ámde akkor honnan vette volna ez a Hübelebalázs a ritka okosságot és bölcseséget, mely az élemedett korról jár vele? A szerző ötven évi tapasztalatának tehát ilyen korú férfiú felelt meg a legjobban.

¹ Obr. de Cerv., Nov. Ejempl., p. 97.

² D. Q. I. C. 18, p. 263.

³ Viaje al Parnaso, p. 590. en las Obr. de Cerv.

A D. Quijote és Cervantes szeméyleírásának az idézett szövegek szerint való egyezőségét nem volt nehéz fölismereni. Az illusztrátorok D. Quijote-képe még sem felel meg a szövegnek. Bajusza ugyanis vagy nincs, vagy pedig a hegye fel van kunkorítva, amit Cervantes arcképe meghazudtol. Ezt a tévedést azonban csak 1911 óta lehet helyreigazítani. Ekkor került meg ugyanis Cervantes egyetlen hiteles arcképe egy régiségkereskedő sötét, porlepte zugából a Spanyol Akadémia dísztermébe. Ennek az arcképnek egy másolatát a nagy fölfedezés leírásával a Spanyol Akadémia annak idején nekem is megküldte. Az érdekes fölfedezésről 1912. május 1-én a Budapesti Hírlapban számoltam be, az arcképet pedig először a Vasárnapi Ujság 1912. május 12-iki, másodszer pedig az Uránia 1916. évi júniusi számában tettem közzé, de az abból vonható fontos és új következtetést szándékosan e tanulmány számára tartottam fenn.

Amióta megkerült ez a sokáig keresett hiteles arckép, semmi akadályja sincsen többé annak, hogy D. Quijote szeméyleírását vele össze ne hasonlítsuk. Mint e sorokból kitetszik, én is megragadtam a kedvező alkalmat arra, hogy az illető szövegek és arckép egybevetése alapján nemcsak támogassam, hanem meg is erősítsem fenti nézetemet, melyet egyébként a világhírű szerzőnek ez a vallomása is kétségen kívül helyez: «Mi ketten (t. i. D. Q. és én) egyek vagyunk».¹ Kiegészíti és még inkább megerősíti ezt az Előszó e helye is: «Én (t. i. a szerző) nem helyezkedtem szembe a természet rendjével, melyben minden tárgy csak hozzá hasonlót hoz létre». Ez megcáfolja egyúttal a lovagregények elleni invectivájának egyetlen célját is.

D. Quijote sisakja tehát csakugyan Cervantes sas, sovány és valóban bús arcát fődte el az ellene áskálódó irigyek kíváncsi szemei előtt. E régebbi sejtelemnek fenti beigazolása egészen új beállítás, mely tölem ered és elsőnek mondható, míg az ellenkezője be nem bizonyul. A még mindig dúló háború miatt ugyanis még nem szerezhettem tudomást arról, nem előztek-e meg ebben, de nem is közölhettem azt előbb a külföldön.

E rövid, de jelentős kitérés után vegyünk fel ismét tárgyunk elejtett fonálát. Említettük, hogy nem annyira Puñonrostro, mint inkább Cervantes sajátos eszejárása és tudása nyilvánul meg úton-útfélen a D. Quijote és Sancho Panza beszédeiben és tettei-

¹ D. Q. II. C. 73, p. 485. E nyilatkozat a tollára vonatkozik, de rá is illik.

ben. Az ő világlátottsága, éles megfigyelő tehetsége mindenesetre különb, tágabb körű, az egyszerű, korlátolt felfogású argamasillai nemesénél. Ez már Clemencin szerint sem érthetett sokat a könyvek szerkesztéséhez, megbíralásához vagy egyéb körülményeihez. Puñon-rostro már inkább rendelkezhetett ilyen szakismerettel, Cervantes pedig minden bizonnyal. Azért mi sem természetesebb annál a már hangoztatott föltevésnél, hogy szemébe ötlött az élet számos fény- és árnyoldala. Látta a nagybeteg társadalmat színről-szinre és meg akarta gyógyítani tengersok nyavalyját. De nem, mint a hatóságok, korbáccsal, deressel, börtönnel, akasztófával, törvényekkel meg rendeletekkel. Ő ez elavult és hatástalannak bizonyult eszközök helyett újakhoz folyamodott. Föl akarta kelteni a szégyenérzetet a gúny és nevetség képeivel. E célból egy bűvös varázstükröt illeszt bele a D. Quijote látszólag bús, komoly, de valójában aranyos jókedvtől csillogó keretébe, hogy a társadalom meglássa benne, mint valami mozgószínház vásznán, a maga gyengéit, kisebb-nagyobb bűneit és erényeit a kellő világításban, eleven képekben s nevetve tanuljon belőlük. Ezen egészen eredeti nagy mozi-darab főbb képeinek magyarázó szövege nagyjában, vázlatosan a következő.

Nézd meg ezt a bolondos külsejű lovagot! Ez a szertartásos nagyzási hóbot képe. Kicsinyes dolgokért párbajoz, verekszik, vezekel és szenved, egyszóval bolondokat mivel. De tehet-e az máskép, «akinek a gyomra üres és a feje levegővel van tele?»¹ Hiába ragad kardot, hivatkozik «az erő jogára és akarata hajthatatlan voltára».² A kor. szelleme más. Az eddigi lovagi felfogás lejártá magát, ál-utakra tévedt. Minél komolyabb és csökönösebb a hozzá való ragaszkodás, annál nevetségesebb az. Tűzre tehát vele és a lovagregényekkel, amelyek terjesztik. Csak az Amadisznak, a Palmerinnak meg néhány társának kegyelmezz meg, nem ugyan érdemből kifolyólag, mint inkább kegyelethől.

Tekints oda! Egy aranyteher alatt görnyedő szamar törtet a hegyre. «Ez jobban fest, mint a cifrán fölnyergelt paripa, mert manapság a vagyon, és nem a tudás üterét tapogatják.»³ És ez a csacsi bizonyára előbb jut fel oda, mint más okos e teher nélkül.

Ott egy orvost végeztet ki Sancho Panza. «Istennek — mondja — tettem szolgálatot, hogy megöltem egy rossz orvost, a köztársaság hóhérját.»⁴ «Ez ugyanis nem kivont karddal, hanem egy recipével

¹ D. Q. II. C. 1, p. 358.

² Ib. I. C. 45, p. 339.

³ Ib. II. C. 20, p. 392.

⁴ Ib. II. C. 47, p. 437.

ölheti meg az embert s a föld alá bujtatja azt, hogy bűnére rá ne jöhessenek.»¹

Amott egy lovagias külsejű, felelőssége tudatában búsképű kormányzó végzi a szemléjét. Ez Puñonrostro gróf akar lenni, Sevilla békötött szemű istennőjének, Dulcineának vak és lelkes imádója. Mind a két alak csúf és torz. «Tartsunk razziát — szól magában — szándékom ugyanis megtisztítani ezt a szigetet mindenfajta piszoktól és csavargó, naplopó meg gonosz foglalkozású embertől; be akarom ugyanis mutatni nektek, barátaim, hogy a tanulatlan és tunya nép a köztársaságban ugyanaz, mint a darazsak a méhkasokban, amelyek felfalják a mézet, amit a munkás méhek gyűjtenek.» Pedig «a méz nem számárnak való».² De Puñonrostro végre is belecsömörlik nemes hivatásába, csakúgy, mint az éhező Sancho, a kormányzó.

Ezután a nemes és ritka jellem után egy másik, az előbbi éremnek a visszája kerül szemed elé! A megvesztegethető igazság alakja ez, mely Sancho Panzát, az újdonsült kormányzót a következő nyilatkozatra ragadja: «Eddig nem sértettem meg a jogot, sem nem fogadtam el horraivalót, és nem tudom elgondolni, mire való ez, pedig itt azt mondták nekem, hogy a kormányzók, akik e szigetre szoktak jönni, még mielőtt ide betennék a lábukat, a néptől vagy ajándékba, vagy kölcsönbe sok pénzt kapnak, és hogy ez általános szokása a kormányzóknak».³

Majd a Puñonrostro egy hasonló esetére céloz Sancho Panza, mikor a piaci árdrágítók és hamisítók ellen indul. «Meglátogatom a piacokat, amint Nagyságod (D. Quijote) javasolja. Tegnap egy kofát azon kaptam rajta, hogy friss mogyoró közé keverve régi, odvas és avas mogyorót is árul. Lefoglaltam az egészet s egy fiú-intézetnek ajánltam fel, ahol értenek azok szétválogatásához, azonfelül két hétre eltiltottam a piactól. Azt mondták erre nekem, hogy férfiasan cselekedtem. Amit Nagyságodnak még mondhatok, az, hogy ez a község híres az ő gonosz kofáiról, amennyiben valamennyi szemtelen, lelketlen és vakmerő. És én azok után után el is hiszem, amiket más községekben tapasztaltam.»⁴

Sancho Panza kormányzói tisztéből kifolyólag urával, D. Quijotéval együtt több fejezetet tölt be ilyen és hasonló nézetek váltásával, azért azokra utalva, hely- és időszüke miatt lemondok további tárgyalásukról.

¹ El Lic. Vidriera, Nov. Ej., Ed. Nelson, p. 183. ³ Ib. II. C. 51, p. 447.

² D. Q. II. C. 49, p. 441.

⁴ D. Q. II. C. 51, p. 447.

A kormányzói állástól nem messze esik a községi bírók érdemes tiszte sem. A tükör szerint ezek is csak torzképei a hozzájuk fűzött fogalomnak. A rátermetség, a hivatalhoz értés fölösleges! A falu népe nem kíván tőlük szakismeretet, írni-olvasni tudást. A földolog az, hogy hangjuk vetekedjék a számárával. Ez utóbbi tulajdonság gyakran jobban emeli a tekintélyt, mint a tudomány szelid, meggyőző, de halk szava!

«No rebuznaron en balde
El uno y otro alcalde.»

Vagyis: nem hiába ordította el magát az egyik meg a másik bíró.¹ Az e vershez fűződő tragikomikus jelenetet kiegészíti a Persiles y Sigismunda az a helye, ahol a bírák az algériai rabságról hazudozó és kolduló két diákot büntetésül az akkori szokás szerint számárra ültetve ki akarják korbácsoltatni a falu határából. Az értük küldött szolga azonban csak két rendőrt látott ögyelegni a piacon, de egyetlenegy szamarat sem. Mire az egyik bíró így förmed rá: «Nem rendőrökért, de szamarakért küldöttelek el, te buta, hanem azért hívd őket is ide, hadd hallják meg az ítéletet ők is, mely nem hangozhatik el szamarak jelenléte nélkül, amikben, hála az égnek, ez a helység is bővelkedik».² A diák könyörgő válasza és éleseszű megjegyzése úgy hangzik, mintha Cervantes, illetve D. Quijote szájából jött volna. A bírák annyira megilletődtek azokon, hogy a diákokat nemcsak hogy meg nem büntették, hanem meg is vendégelték. Mert hát az igazságot sem feszítik mindig keresztre, mely Cervantes szerint «megbetegedhetik egy időre, de nem halhat meg soha».³

Legérdekesebb azonban D. Quijote a műkritikus palástjában. A lovagregények képtelenségeivel játszva bánik el. A fejlődés tetőpontja felé rohanó drámairodalom feltűnő gyarlóságai sem kerülik el figyelmét. Talál is elég alkalmat rá, hogy megcsipkedje azokat. Lope de Vega szédítő munkássága és megvesztegető népszerűsége a maga kiváló tehetségére sokat tartó, de érvényesülni nem bíró Cervantesnek szintén nem volt az inyere. Különösen amióta tudomására jutott Lope de Vegának D. Quijotéra mondott lesujtó ítélete. «Minthogy a szindarabok az adás-vevés cikkeivé lettek, azt mondják, még pedig joggal, hogy azok színrehozói nem vennék meg azokat, ha nem volnának abból a fajtából valók. A költő tehát igyekszik alkalmazkodni ahhoz, amit tőle a díj fejében a színre-

¹ D. Q. II. C. 27, p. 405.

² Obr. de Cerv., Pers. y. Sig. L. III. C. 10, p. 557.

³ Obr. de Cerv., Pers. y. Sig. L. III. C. 12, p. 562.

hozó kíván. És hogy ez így van, az abból a végtelen sok szindarab-ból is kitetszik, amelyeket e királyságok egy igen szerencsés lángelméje annyi előkelőséggel, bájjal, oly választékos versekben, oly jó megokolással, annyi komoly mondással és végül oly fönséges és ékesszóló stílusban megirt, hogy tele van hírével az egész világ. De mert alkalmazkodni óhajtott a színrehozók izléséhez, nem valamennyinek sikerült elérni a tökéletesség ama megkövetelhető 'mértékét, amelyet egyeseken látni.»¹

«A hiba — folytatja a toledói kanonok — nem annyira a közönségben van, mely sületlenségekre vágyódik, mint inkább azokban, akik nem képesek mást előadni.» Mire D. Quijote lelkésze így fakad ki: «A most előadott szindarabok a sületlenségek tükrei, a butaságok példái és a fajtalanság képei». Hogy ezt részben Lope de Vegára is értette, az a leírásból önként következik.

Az igazi költészetnek őszinte tisztelője, de a rossz költőkre talán még jobban haragszik, mint a színműirokra. Elbizakodottságukat ugyanis a következő módon szólja meg Diego di Miranda házában: «Nincs költő, aki nem volna pökhendi és ne hinné magáról, hogy ő a világ legnagyobb poétája.»² Egy későbbi fejezetben pedig annyira megy haragjában, hogy őket kitiltandóknak jelenti ki: «Meggfontolván a dolgot, a jó és szervezett államokból száműzni kellene a költőket, amint azt Plato javasolta, vagy legalább az erkölcsteleneket.»³

Az akadémiák és egyetemek is benne vannak a begyében. Mint a madridi «Utánzók Akadémiájának» tagja, ki tudja, nem erre célzott-e az argamasilliaiak sírverseiben, vagy amikor a milanóira terítette vizes pokrócát, melynek «koronás tagjai az egyik ülésen arról vitatkoztak: van-e szerelem féltékenység nélkül.»⁴ Avagy a szent Terézre írt pályaversének sikertelensége járt az eszében, mikor a pályadíjak és egyetemi katedrák odaitélésénél a bírálók részrehajlóságát róttta meg, belekeverve gúnyos megjegyzésébe a párisi, bolognai és salamancai akadémiákat.⁵

Bár első valamire való munkája, a Galatea, a pásztori költészet akkor még divatos izlésének hódolt, még sem bírta megállni, hogy az ő sajátos modorában a port el ne verje rajta. Az I. R. 12. fejezete egyenesen ennek van szentelve. Crisóstomo és Marcela c. regénye ugyanis nem egyéb, mint Angelica és Medoro közismert szerelmének kipellengérezése azzal az érzelgős és cikornyás stílussal

¹ D. Q. I. C. 48, p. 344.

² D. Q. II. C. 18, p. 387.

³ D. Q. II. C. 38, p. 424.

⁴ Pers. y Sig. L. III. C. 19, p. 569.

⁵ D. Q. II. C. 18, p. 387.

együtt, amely az olasz Marino meg a spanyol Góngora műveiből pestisként terjedt.

Műkritikai szemléi közben nem feledkezik meg egyéb társadalmi kérdésekről sem. Így a többi között a nőkről is elmondja a maga véleményét. Mint Shakespeare, ő is gyarlóknak tartja őket, bár egyik-másik hibáját vagy a férjre hárítja, mint pl. A bárgyú férj, vagy a körülményekre, meg az életkorra, mint A féltékeny férj c. novellában. Ez azonban nem változtatja meg az ő egyetemes felfogását róluk, melyet így fejez ki:

«Üvegből van a női nem,
De próbálni meg ne merd,
Eltöröd-e, avagy nem
Ezt a kényes üvegszert.»¹

A tisztességes nőknek, az igaz szerelemnek és példás házasságnak különben nagy tisztelője. A házasságot felbonthatatlannak mondja s feleségül nem a dús hozományú, de a jóhírű, dolgos és otthon ülő leányokat ajánlja.

Ezekről elmélkedve, a varázstükör ime szemünk elé állítja D. Quijote ideális hősnőjét: a bájos *Dulcineát* is. Boldogító kegyéért nekivág a nagyvilágnak, bár még csak nem is látta és még kevésbé sejtette, hogy egy szurtos parasztleányra esett Sancho szeszélyéből a választása. Sebaj, a szerelem úgy is vak. Annál rikitőbb lesz így az ellentét az eszmény és való között, s annál kacagtatóbb a hóbortos lovag furcsa vezeklése érte a Sierra-Morena hegységben.

D. Quijote így beszél róla: «Dulcinea hazája Toboso, La Mancha egy helysége, rangja pedig legalább is hercegnői, mert hiszen ő az én királynőm és úrnőm. Szépsége emberfölötti, amennyiben megtestesülnek benne a szépségnek mindazon lehetetlen, khiméraszerű bájai, amelyekkel a költők hősnőiket felruházzák. Haja ugyanis arany, homloka eliziumi mező, szemöldöke szivárványív, szeme nap, arca rózsá, ajka korál, fogai gyöngyök, nyaka alabástrom, keble márvány, kezei elefántcsont és fehérsége hó. Azokat a részeket pedig, amelyeket az emberi szem elől eltakart a tisztesség, az én véleményem és sejtelmem szerint, csakis az okos megfontolás bírja valahogyan értékelni, mert az összehasonlításuk egyszerűen lehetetlen.»² És «Dulcinea del Toboso — ömleng tovább — éjjelem napja, keservem üdve, útjaim delejtűje és szerencsém csillaga».³

Ki ne érezné ki e gúnyos jellemzésből a középkori lovagregények női kultuszának beteges túlhajtásait s egyúttal a korabeli

¹ D. Q. I. C. 23, p. 305.

² D. Q. I. C. 13., p. 252.

³ Ib. I. C. 25., p. 280.

költők cikornyás modorának neveltséges voltát, amelyet Az üvegtestű mester is csaknem szakasztott ilyen kifejezésekkel gúnyolt ki.¹

Ez a finom gúnyrajz azonban még megkapóbb és beszélőbb lesz az ellenkép láttára, melyet Cervantes Sancho Panzával a való életből és igazi légkörből rántat elő és festet le.

Dulcinea gömbölyű arcát ugyanis a gabonarostálás pora lepte, szemei olyanok voltak, mint a tölgy gubacsai, felső ajka egyik zugában hatalmas, rótszörű szemölcs éktelenkedett, szösze haja olyan kócos volt, mint egy vörös ökör sörtés farka, azonkívül a vaskos és melles parasztleány nyers fokhagymaszagot árasztott maga körül. Egyéb tulajdonságaiból megemlítjük még, hogy legjobban értett a sertéshús besózásához egész La Manchában, hogy úgy bánt a doronggal, mint a legmarkosabb legény, hangja elhallatszott fél mértföldnyire, tilolt, csépellt, belekötött mindenkibe, és a csikót, szamarat férfimódra ülte meg.² Ilyenné tette a varázslat Toboso dicsőségét, kit D. Quijoté vak szerelme a tökély mintaképének tartott.

A bűvárok sokat vitatkoztak már e csúffá varázslott isteni szépség kilétéről. A régiek az író személyes ismerősét sejtették benne, az újabbak Spanyolországnak, vagy a tiszta szerelemnek örök szimbolumát olvasták le róla. Sbarbi az igazság eszményképére, Justitia istennőre gondolt, kiért D. Quijote, mint Puñonrostro képviselője, minden áldozatra és szenvedésre kész volt, nem úgy, mint Sancho Panza, akit csak a légagyafurttabb okoskodással bírtak rábeszélni az érte való önmegostorozásra. Hogy ehhez a kérdéshez is közelebb férhessünk, szükségünk van Cervantes életének néhány idevágó adatára.

A hagyomány Quevedo és Navarrete nyomán azt tartotta évszázadokon át Cervantesről, hogy 1598—1603. között magán- és közügyekben megfordult La Mancha egy-két helységében, amelyekre maga is hivatkozik, az igaz, hogy nem valami hizelgő módon. *Argamasilla de Alba* volna az a városka, ahol 1599-ben a hátralékos papi tized behajtása közben vizzályba keveredett az elüljárósággal, mely tömlöche vetette. Az argamasillaiak most is büszkén mutogatják az akkor börtönül, később pedig nyomdául szolgált helyiséget. A «Medrano»-ház börtönének «sötét, kényelmetlen zugában» született meg állítólag a D. Quijote eszméje, tervezete és talán az I. R. legtöbb jelenete. Ez a nézet ma már elvesztette a hitelét. Megdöntötte azt egy újabb adat, amely Cervantes ez időre eső fogása helyéül *Castro del Riot* nevezi meg. Ez az andaluciai falu Cor-

¹ Nov. Ejempl., Ed. Nelson, p. 179.

² D. Q. II. C. 8—11. stb.

dobától kissé délkeletre fekszik, tehát messze, nagyon messze van La Manchától.

A vizzálynak oka mások szerint az volt volna, hogy, mint az ottani salétrom- és puskapormalom alkalmazottja, a Guadiana vizét a gyár malmára vezette el, melyet a lakók eddig öntözési célokra használtak.

Végül találkozni olyan véleménnyel is, amely Cervantes letartóztatását Toboso falu egy előkelő asszonyára: Lorenzo Aldonzára tett pajkos megjegyzésére vezeti vissza. Hogy ez a név Zarco Annát fedné, azt a levéltári kutatások sem állapíthatták eddig meg. A D. Quijote megírásával ebből kifolyólag a rajta megésett csúfságot és sérelmet akarta volna megbosszulni. Ezért mondta hóbortos lovagját argamasillai származásúnak, isteni Dulcineáját pedig Tobosóból valónak.

Ez a Toboso helység egyébiránt híres volt az ő jó boráról is. Cervantes Diego de Miranda, a zöldkabátos lovag házában sok tobosói boroshordót látott, amelyek eszébe juttatták az ő páratlan Dulcineáját, *«legnagyobb keservének ezt az édes zálogát»*.¹ Lehet, sőt valószínű, hogy nem idegenkedett a jó borocskától sem, mely bús perceit megédesítette. Nem csoda tehát, ha meghamisítóira Sancho Panza halálbüntetést szabott,² s a *«Féltékeny férj»* négere sem birt lemondani róla.³ De hogy Dulcinea a boroshordót jelképezné, s önzetlen szerelme gondúzó tartalmának, aranyos nedűjének szólna, amint azt egyesek állították, érdekesnek ugyan elég érdekes, de nem épen valószínű föltevés.

Ezeket a tisztos, de elavult nézeteket ugyanis egyetlenegy alapos, vagy csak megbízható adat sem támogatja, sőt maholnap az a felfogás kerekedik felül, hogy Cervantes La Manchának még a színét sem látta, annál kevésbé lehetett tehát Argamasilla vagy Toboso foglya. A. Fernández Guerra nézete, csak úgy, mint a már előbb említett körülmények, inkább Córdoba és Sevilla mellett szólnak.⁴ Ide utalnak továbbá a Példás Elbeszélések közül azok, melyeknek állandó vagy futólagos színhelye ez az utóbbi város. Kalandokra, gaztettekre bőven kínálkozott alkalom a D. Quijote-féle kérkedő, fecsegő, okvetetlenkedő alakoktól hemzsegő andaluciai székhelyen.⁵ Hamis játékosok, orgazdák, csalók, csavargók, kerítők, nőcsábítók,

¹ D. Q. II. C. 18., p. 386.

² D. Q. II. C. 51., p. 447.

³ Obr. de Cerv., El celososo extremeño, p. 163.

⁴ Fr. Rodríguez Marín. Bol. de la Acad. Esp. Nro. XII., 1916.

⁵ D. Q. I. C. 14., p. 255.

álszentek és kalandorok népesítették be a kir. Audienciák fogházait. Ezek a gyanús foglalkozású alakok mit kerestek volna La Mancha félreeső kis falujában a mindenütt egyszerű, becsületes parasztnép között? Nem, La Manchának D. Quijote szimbolikus alakjához csak annyiban lehet köze, amennyiben a szerző ennek a jelzőjével palástolta el az eredetét. D. Quijote de Sevilla címe ugyanis a legérzékenyebb oldalán: hidalgói gögijén sebezte volna meg a «muy noble, muy leal, muy heroica e invicta» címerű, most is rátartós népű várost. Több hivatalos és nem hivatalos embere magára vehette volna egyes ráillő szövegét, akkor pedig jaj lett volna a szerzőnek és nagyszerű ötletének. Cervantest bizonyára hűsre tették vagy száműzték volna, munkáját pedig elkobozták és elégették volna. Ki tudja, az 1597. június 28-án elcsukott három költő közül nem ő volt-e az egyik, mint azt Sbarbi gyanítja? Ha ez valónak bizonyulna, akkor bizony F. Ríos, Clemencin és mások hiába fáradoztak a D. Quijote útirányának és kalandjainak a topografiáján, aminthogy az aragóni Pedrola, Villahermosa hercegek ez ősi fészke sem bizonyult Barataria-szigetnek, ahol Sancho Panza pünkösdi kormányzósága aranjuezi napjait töltötte és salamóni ítéleteit hozta. Az 1905-ben itt lefolyt D. Quijote-ünnepek stilszerűek voltak, ha a szereplő két hős meg sem fordult a határban. Az Argamasilla, Toboso, Pedrola stb. helyekhez fűzött események tehát végrevalahára kezdenek kibontakozni a legendák ködös homályából.

A Dulcinea kilétére vonatkozó nézetek között aránylag legletsze-tőbb a Sbarbié, melyet a Sancho Panzától származó csúfszolgálóképpel is össze lehet egyeztetni. Puñonrostro ugyanis személyválogatás nélkül osztogatta az igazságot, az ő Justitiájának sem a szépség, hanem az igazság volt fő jellemvonása. D. Quijote is emellett rántott kardot, de azért nem feledkezett meg a lovagi szerelemről sem.

A kétféle szimbolikus felfogás egyébként megférhet egymás mellett is. Nekem mindazáltal az a gyanúm, hogy Dulcinea sem nem Beatrice, sem nem Laura, hanem tisztán és kizárólag csak a szerző képzelmenek D. Quijote lovagi minőségéhez illő alkotása, vagyis merő eszmény. Ilyen értelemben nyilatkozik róla maga a hős is: «Én szerelmes vagyok ugyan, de csak azért, mert a kóbor lovagok is azok, és mert én is az vagyok, nem tartozom a bűnös, hanem az önmegtartóztató plátói szerelmesek közé».¹ Ilyennek festi egyébiránt Felipe A. de Cámarának az 1905-iki filippini Cervantes-jubileumon pályadíjat nyert szonettje is.

¹ D. Q. II. C. 32., p. 412.

Örök eszmény.

Ki vagyok? Azt ki nem találja senki.
Tündérnek fest a költő álma engem.
Ibolyaillat árad szét lehemben,
S mosolyomból a tajnalpir fesel ki.

Imádóm mért is akar megkeresni?
Hiába minden esdő köny a szemben,
Könyörületre nem lel köszívemben,
Kegyemmel senki sem fog dicsekedni.

A nevem Édes. Ha valaki keble
Szívem szerelmeért hön esdekelve
A kintől égne, vágytól haldokolna:

Megvallom, hogy nem lélekzem, nem élek,
Hogy álomban lát engem csak a lélek,
S hiú ábránd csupán valóm mivolta.

(*Felipe A. de la Cámara.*)

Egy nagy tanulság rejlik egyébként Dulcinea lényében is, t. i. az, hogy a csúnya nő is szert tehet egy daliás D. Quijotéra, valamint a legszebb nő is juthat egy Sancho Panzához. Az izlés ugyanis nem egyenlő és a szerelem demokráciája, csak úgy, mint a halálé, áthidalja nemcsak a szépet és rútat, hanem minden rang- és vagyonbeli különbséget is, amit a többi között Cervantes is hirdetett.¹

Nem volna teljes a társadalom képe, ha hiányoznék belőle a katonai és az egyházi hierarchia, melyekkel a szerző mindig csinján bánik. A katonaságot valószínűleg azért kiméli, mert maga is hosszabb időn keresztül annak a kenyerét ette s mint vitéz harcos mindig büszkén hivatkozott béna karjára. Az egyházzal pedig talán azért nem akart kikezdeni, mert remélni valója volt tőle, amint-hogy öregebb korában szegény író létére csakugyan rá is szorult a támogatására. De eltekintve ettől, valljuk meg őszintén, nem is volt tanácsos azzal ujjat húzni. Az ő korában és hazájában az egyház ugyanis nagyobb hatalommal és befolyással rendelkezett, mint a katonaság, a sérelmek megtorlására. Mindezeknél az okoknál fogva nem is az osztályt akarta leszállítani magas polcáról, mint inkább az emberek egyenlősége mellett törni pálcát abban a szatirikus okoskodásban, melynek előzményei az életben előforduló sokféle szerepre vonatkoznak. «Ugyanaz a dolog — szolt D. Quijote — történik ennek a világnak a komédiájában és rendjében is. Egyesek a császárok, mások a pápák szerepét játszik és végre valamennyi szereplő ugyanabban a komédiában léptethető fel. Ám a befejezés-

¹ «A szerelem egyesíti a kormánypalcát a pásztorbottal, a fenségest az alacsonnyal, lehetővé teszi a lehetetlent, kiegyenlíti a különböző helyzeteket s olyan hatalmas lesz, mint maga a halál.» Obr. de Cerv., Pers. y Sig., L. I. C. XXIII., p. 515.

hez érve, ami akkor következik be, amikor az életnek vége szakad, a halál valamennyiről lerántja az őket megkülönböztető jelmezt, hogy valamennyit egyenlővé tegye a sírban.»¹ A halál, a földi élet e legnagyobb demokrata zsarnoka, egyébként már a Haláltáncban is hasonlóan jár el, de feltalálható ez a gondolat Petrarca-ban is.²

Ebben a rövid, de tartalmas és mélyértelmű megjegyzésben benne van az egész emberi lét tragikomédiája: a D. Quijote, Sancho Panza és minden ember örök küzdelmének egyenlően siralmas vége. Az életharc egyes fejezetei lehetnek kedvezőek, derűsek, biztatók, sőt az elbizakodásra vezetőek; de az utolsó felvonás tragikumá egyetemes és végzetszerűen elkerülhetetlen. Vanitas vanitatum et omnia vanitas!³ Ez a pesszimista ízű bibliai érzés, mely egyébként a középkornak is egy vezérgondolata, a spanyol nemzeti lélek alapvonása. Belőle többen országuk politikai és gazdasági hanyatlását is származtatják. És nem minden alap nélkül.

Cervantes mélyértelmű meseregényének rokonszenves hősét hű krónikásként kíséri végig kalandos élete keserves kálváriáján egészen az ő halálos ágyáig. Csak itt és nem előbb láttatja be vele nemes küzdelmei hasztalan voltát, élete dőre kockáztatását, férfiúi ereje java részének hiú elpazarlását a *hírnévért*, a *közjó*, a *nemes szerelem* és az *üldözött igazság* érdekében, amire fönséges rögeszméje: az eszménységnek mindenáron való megvalósítása készítette. Testét megőrölte a kiállott sok szenvedés, erőlködés és nélkülözés, lelkét megviselte a közöny és üldözés, az élet e tragikomédiája azonban vigan folyik tovább évezredek medrében. Új D. Quijoték és Sancho Panzák folytatják azt körömszakadtáig, járják ezt a bolond táncot kivilágos kivirradtig, még pedig rang-, vagyon-, állás-, foglalkozás-, faj-, vallás-, nem- és korkülönbség nélkül. Csak a szereplők változnak, a mese, a lényeg ugyanaz marad.

Szegény hidalgó! Halálos ágyadon észbe kaptál. Kiábrándultál, ha későn is! Egy vigasztalással szállhattál azonban sírodba; és ez az a jóleső tudat, hogy ha a túlerő, a buta tömeg le is gyűrt, győztél

¹ D. Q. II. C. 12., p. 375.

² Ivi eran quei che fur detti felici,
Pontefici, regnanti e' mperatori,
Or sono ignudi, poveri e mendici.

Petrarca, Trionfo della morte, C. 1., v. 79—81.

³ «Qualquier trabajo que se tome ha de ser en vano.» D. Q. II. C. 18., p. 387. Ugyanezt az eszmét Petrarca is kifejezi Afrikájában: «La vita non è che un perpetuo affaccendarsi dietro a vani sogni». A Trionfik alapeszméje végelemzésben szintén csak ez. V. ö. egyébként a D. Q. I. R. végén a Sanchora írt szonett végső gondolatával, mely ugyanaz.

önmagadon és a világon azzal, hogy megmaradtál mindvégig becsületesnek és jónak. «Ez pedig a legnagyobb diadal, amit csak kívánni lehet.»¹ Az élet varázstükrére e szóknál eltűnik, a függöny legördül, a mozi-komédia véget ért!

* * *

Cervantes, a próza nagymestere, megáll a halál kapujánál, s nem lép be azon, mint Dante a *Divina Commedia*, vagy Petrarca, a Trionfi látnoki költője. A halál eszméjétől ez a nélkülöző író ösztönszerűleg irtózott, azt a legrosszabbnak mondta a világon, ellentétben Petrarcával, aki viszont a «dolgok legjobbjának» minősítette Afrikájában. A lét és a nem-lét hamleti kérdésének mélyebb feszegetésébe sem bocsátkozik bele, mint nagynevű kortársa: Shakespeare. Ő beéri az emberi lélek földi viszontagságainak humoros kielezésével: a túlvilági lét titkai nem érdeklik, vagy legalább is nem bocsátkozik azok fejtegetésébe. De minek is tette volna? Amióta azokat Dante megálmodta és utólérhetetlen művészettel megfestette, azóta az ezirányban végzett kísérletek mind gyarló szárnypróbálgatásnak bizonyultak. Ezek számát pedig a józan felfogású életbölcsem nem óhajtotta szaporítani, sem a misztika borongós, sejtelmes világába elmélyedni, ahol egy Dante, egy Luis de León, egy szent Teréz meg egy Juan de la Cruz magasan szántó ihlete alig hagyott maga után még valami letarolni való érdemes magot.

Ha Dante teremítő képzelmenek a maga nemében szintén egyedül álló remekét az utókor «Isteni színjáték»-nak nevezte el, akkor mi bátran «Emberi színjáték»-nak mondhatjuk Cervantes világhírű társadalmi drámáját. Hiába berzenkedik ez ellen Fitzmaurice—Kelly. Nézetem szerint ugyanis jogosabban tehetjük ezt, mint azok, akik Boccaccio *Decamerónját* tüntették ki ezzel a címmel. Dante ugyanis az emberi nemet a túlvilági lét hol megrázó, hol vigasztaló és fölemelő látomásainak élénk ábrázolásával igyekezett a jó útra terelni. Cervantes a földi élet gyarlóságainak nevetséges képeivel törekedett ugyanarra a célra. Dante költeménye a középkor hitvilágát és tudását vetítette az olvasó szeméi elé. Cervantes a renaissancenak derűs, szabadabb és elfogulatlanabb eszközeivel öntött életet és színt regénye hőseibe. Dante rémíti és fenyegeti az emberiséget bűneiért, Cervantes nevetség, gúny tárgyává teszi azokat. Az a keserv, ez a jókedv könyveit facsarja ki az olvasó szeméből. Dante szerint «nincs nagyobb kín, mint a nyomorban visszaemlékezni a boldog időkre».² Cervantes ezen kívül az ellen-

¹ D. Q. II. C. 72., p. 482.

² Dante, *Div. Com.* dal Prof. Luigi Polacco, Ed. Hoepli, p. 20.

kezöt is állítja: «a legédesebb valami beszélni csöndes időben a viharról és a jelen békében az elmúlt háború veszélyeiről».¹ Mily éles ellentét és mily igaz mégis mind a két állítás!

Dante szereplő lelkei történeti, vagy mondai személyek voltak. Cervantes Don Quijotéja, Sancho Panzája, Maritornese és Sanson Carrascója elvont emberi típusok, vagyis egy teremtő fantázia merőben eredeti, vadonatúj alkotásai. Ezért nem mond nagyot az, aki Cervantest a világirodalom legeredetibb lángelméjének mondja. Homérosz eposzai ugyanis nem születhettek volna meg a Trójai háború mondája és a görög mitológia nélkül, Dante Divina Comediáját a középkor lelke szülte, Shakespeare tragédiái végül a történet és mondavilág kimagasló személyeinek és eszméinek köszönik létüket. Don Quijotének vajmi kevés, hogy ne mondjam, semmi köze sincs a történelem nagy hőseihez, még kevésbé Plutarchosz párhuzamos életrajzaihoz vagy egyéb kútforrásokhoz, melyekből az újkori irodalom lángelméi nyakra-főre merítettek. Don Quijotének «ez új és azelőtt sohasem látott históriája»² úgy pattant ki Cervantes teremtő agyának műhelyéből, mint Minerva Jupiter fejéből.³ Elődei nincsenek, utódai pedig, ha vannak is, nem méltók hozzá s nem versenyezhetnek vele. Butler Hudibrasa is csak aljas bohózat hozzá képest.

Valamiféle szálak azonban mégis csak fűzik az emberiség törzsfájához, nevezetesen a két főhős tipikus és öröklött tulajdonságai: az eszmények délibábszerű hajszolása meg a nemtelen önzés. D. Quijote és hű csatlósainak csirája az emberekben már Ádám kora óta élt, s ha meghal, újra testet ölt, akár a halhatatlan Budha. Lappang az édes mindnyájunkban és ott izgett-mozgott észrevétlenül ez a nagyképű, hóbortos lovag a spanyol társadalomban is csakúgy, mint Sancho Panza, a gracioso szerepét játszó sült paraszt, meg Carrasco, a tagadás és kétkedés ez örök megtestesülése. De ismétlem, egy Cervantesnek kellett születni arra, hogy ezeket az ellentétes alakokat meglássa, egymáshoz társítsa, beszédjüket ellesse, tetteiket megfigyelje s jellemző vonásaikból a lélekbúvár finom műérzékével örök időkre szóló egyetemes típusokat alkosson.

Azért ő méltán mondhatta el hősről és magamagáról: «Don

¹ Pers. y Sig. L. II. C. 19., p. 535.

² D. Q. I. C. 52., p. 352.

³ Taine Defoeról azt írja, hogy véletlenül alkotott jellemregényt, mint Cervantes. Az utóbbira vonatkozó nézetet azonban megcáfolja D. Q. vaskövetkezetes-gű rögeszméje, valamint Cervantesnek műve halhatatlanságáról már az I. R. 2. fejezetében kinyilvánított itélete. Taine, Az angol irod. tört., Bp., 1883. IV., 14. l.

Quijote egyedül csak az én számomra született, amint én csak az ő számára: ő tudott cselekedni, és én tudtam írni».¹

A Schlegel-testvérekről tudjuk, hogy nagy bámulói voltak a spanyol irodalomnak. Mint ilyenek, nem egyszer a kelleténél többre értékelték annak legkiválóbb alakjait és termékeit. Frigyesnek a D. Quijotéra vonatkozó ítélete azonban annyira nem túloz, hogy egész lényegében ma is elfogadható.

«Don Quijote — írja — az összes művek között invenció és szellem tekintetében a leggazdagabb.»² Ebben a munkában kifejezésre jut mindaz a tökély, báj, folyékonytság, nagyszerűség és összhang, amelyre a kasztíliai nyelv képes.³ Más szóval: «e munka istenileg van megírva, isteni nyelven».⁴ Ez utóbbi oknál fogva értelme más nyelvre átültethető ugyan, de bája sohasem.

Még a lelkesedni nehezen tudó Fitzmaurice—Kelly is, aki pedig igazi angol hidegvérrel kezeli Cervantest, bár az erről elnevezett egyetemi katedrára került Londonban, kénytelen elismerni a német nézet igazát. «A Don Quijotét — jegyzi meg — az utókor a humoros képzelem, a mélyreható megfigyelés és *felül nem múlt invenció* mesterművének tartja. Nem kizárólagos tulajdona ő Spanyolországnak, bár senkisé is foszthatja meg annak dicsőségétől, hogy talaja termelte. Cervantes csakúgy, mint Shakespeare és Homérosz világpolgár, minden kor és minden ország embere. Don Quijote, mint Hamlet és az Iliász, minden népnél az értelmiségi osztály szellemi élvezetének örök kútforrása.»⁵

Ez a tárgyilagos ítélet egy angol buvár ajkáról különösen figyelemreméltó, még pedig azért, mert Cervantes az angolokat nem szerette, akik már az ő idejében is más népek, így a spanyolok lobogóját is felvonták hajóikra.⁶ «Ti angolok — írja — inkább erkölcstelenek vagytok, mint vallások, és az üres szertartások látszatával és ürügye alatt akarjátok az idegen földeket mivelni azok törvényes gazdáinak engedelve nélkül».⁷

Én a magam részéről Schlegel és Fitzmaurice—Kelly nézeteit a mondottak nyomán így bátorkodom kiegészíteni.

Cervantes D. Quijotéja spanyol földön és köntösben jelent meg, de amit mondott és cselekedett, az többé-kevésbé ráillik az

¹ D. Q. II. C. 74., p. 485.

² Friedrich von Schlegels Sämtliche Werke, Wien, 1846, II., S. 74.

³ Lecc. de Lit. Gen. etc. por D. P. Mudarra y Parraga, Sevilla, 1881, II., p. 507.

⁴ D. Q., Madrid—Barcelona, 1859, I, Prólogo, p. 44.

⁵ Historia de la literatura española, p. 316.

⁶ La Española inglesa, Ed. Rivadeneira, p. 159. en las obr. de Cerv.

⁷ Pers. y Sig., I. C. 13., p. 503.

egész világra és emberiségre is, mert azt a néplélek mivoltából merítette. Főjellemeinek magva is az erős faji és nemzeti vonások mellett általános emberi. Ezzel a típusi jelleggel, melyet a stílus megvesztegető hája támogatott és egy utánozhatatlanul kedves humor soha el nem mosódó hímpora bearanyozott, átlépett elszigetelt hazája szűkebb határain, hogy minden nép és idő irodalmában a legelső helyek egyikét elfoglalja. V. Károly császár világbirodalmában a nap idővel bizony lenyugodott, de Cervantes s D. Quijote napja állandóan most is fent ragyog a Kelet és Nyugat szemhatárán Spanyolország örök dicsőségére. Nem is fog az onnan letűnni mindaddig, míg a remény és csalódás magas költészetté nemesedve a bölcsesség józan humorában találja meg vigasztaló balzsamát: az édes megnyugvást. Ez a «derűs pesszimizmus», mely oly közeli rokona a magyar lélek sirva-vigadásának, édesbús hangulatának, a D. Quijote eredeti vonása. Ezt Max Hellmut Neumann, német Cervantista, velem szinte egyidőben így fejezte ki: «D. Quijote a *derűs pesszimizmus* evangéliuma».¹ D. Quijote pesszimizmusa mellett törtek pálcát: Bouterwek, Sismondi, Schopenhauer, Heine, Victor Hugo, Nietzsche, Turgenyev stb., optimizmusa mellett: Prosper Mérimée és Sainte Beuve. A derűs pesszimizmus első hirdetője pedig Émil Montégut.

Cervantes minden egyes nagyobb művével többé-kevésbé meg volt elégedve, a D. Quijotétól azonban el volt ragadtatva s annak örök dicsőségéről meg volt győződve. Szinte szerénytelenségnek látszanak erre vonatkozó és büszke önérettől duzzadó nyilatkozatai. Annak is kellene azokat minősítenem, ha az idő egytől-egyig nem igazolta volna azokat. Mert mindaz, amit ez az emberi szívbe mélyen belelátó nagy szellem a Don Quijote jövő sorsáról ismételve megjósolt, az utolsó betűig beteljesedett.

«Ez, Uram — szólt a plébános — a búsképű lovag, akit bizonyára hallott már emlegetni, akinek bátor és nagy tetteit kemény bronzba és örök márványba fogják vésni, akárhogy is erőlködik majd az irigység azokat elhomályosítani s a gonoszság elpalástolni.»²

«Nem lesz olyan nemzet és nyelv, ahol és amelyre le nem fordítják majd.»³

«A gyermekek kezeikben forgatják, az ifjak olvassák, a férfiak megértik és az öregek magasztalják»,⁴ t. i. Don Quijotét, szólt Sanson, a tudákos baccalaureus.

¹ M. H. Neumann, Cervantes y la guerra actual. Supl. de Serv. de Inform-para la America Latina, Francfort, Abril, 1916.

² D. Q. I. C. 47., p. 342.

³ Ib. II. C. 3., p. 361.

⁴ Ib. p. 362.

«Ó, világhírű szerző! Ó, boldog D. Quijote! Ó, híres Dulcinea! Ó, kedves Sancho Panza! Ti mind együttvéve és külön-külön is a világ végezetéig fogtok élni az emberek egyetemes kedvtelése és szórakoztatása végett.»¹

És ebben igazat fognak neki adni mindazok, akik a Don Quijotét nem csonkított kiadásból ismerik. A gyermekek számára kivonatolt kifejezéstelen, szikár hóboritos lovag, óriási, éles elméjű és széles látókörű hőssé izmosodik. Szertelen komolysága kacagásra késztet, eszményeiért részesült bántalmazása a szájalom könyveit csalja ki szemünkből, Sancho fékező szava pedig nemcsak az ő korának, de minden idő vadul száguldó szenvedelmének szól. Azért ennek az igazi mesterműnek komoly olvasása, Vörösmarty szavaival élve, nemcsak valóságos «férfimunka», hanem a legnemesebb élvezetek egyike.

Gazdag élettapasztalata feneketlen mélyéből ilyenkor vetődnek fel a rejtett kincsek, amelyek külső szépségökkel elkápráztatják a szemet, belső értékökkel pedig megtermékenyítik a lelket. Arra oktatják az embert, mint kell okosan és józanul élni, mire kell becsülni az élet való és ál értékeit, a saját erejének szolgáltató képességét, mint kell nemes hevülettel törni az eszményi célok felé s mint kell győzni tudni magamagán, ha azok véletlenül megtalálnak hiúsulni. Hogy is fejezte ezt ki Madách? «Ember küzdj és bizva bizzál!» Ime a Don Quijote végső tanulsága.

Ezeket akarta megértetni Cervantes a maga hőn szerette, vesztébe rohanó népével és korával, nem pedig a becsületét sárba tiporni! Mert «a költők e fejedelmét», ezt a tetőtől-talpig becsületes spanyol hazafit erről is megvádolta Byron, meg egy honfitársa, a spanyol nemzet ellenségeinek nem kis örömére.

«Aplaudió España la obra,
No advirtiendo, inadvertidos,
Que era del honor de España
Su autor verdugo y cuchillo.»²

Vagyis «Spanyolország tapsolt a munkának, nem véve észre és nem figyelmeztetve, hogy szerzője hóhérja és kése volt Spanyolhon becsületének».

Nem, Cervantes nem ölte meg hazája becsületét, ellenkezőleg, ő vált annak örök becsületére. Mert Ventura de la Vega szerint:

«Un libro nos acompaña
al eterno porvenir.
Puede el Quijote morir?
Pues morir no puede España.» (*La hija de Cerv.*)

* * *

¹ D. Q. II. C. 40., p. 425.

² Juan Maruján, Bosquejo histórico-crítico de la Poesía Castellana en el siglo

Mintha nagy művének jövődő sorsáról hangoztatott jóslatai nem elégitették volna ki örök dicsőségre szomjúhozó lelkét, meg-
rázza «hattyúszín sörényét s a fekete holló rekedt hangján» károgja
az álnok Avellanedák irigy fülébe, hogy «szellemének kemény tör-
zsét nem fogja megrágni az idő».¹

A herkulési önérzet e bátor nyilatkozata a *Párnasszusi út* —
Viaje al Parnaso — című verses művéből dörög ki, mely 1614-ben,
vagyis az ál D. Quijote megjelenése évében látott napvilágot. Bizonyára
indíttatva érezte magát arra, hogy ezen illetékes helyen is már ki-
fejezésre juttassa azt, mert D. Quijote II. Része még munkában volt.
E kritikai verses szemle megírására e szerint nemcsak az olasz ere-
detű szöveg,² hanem nyilván ez az egyéni rúgó is ösztönözhetette.

Cervantes egyébiránt teljes életében nagy szeretetet és állandó
érdeklődést tanúsított kora irodalmi termékei iránt, melyek szerzői-
nek legtöbbször személyes ismerőse is lehetett. Szemlét tartott rajtuk
már Galateájában is, de a Don Quijotéban sem mulasztotta el a
kinálkozó alkalmakat kritikai nézetei szellőztetésére. Ez utóbbi
művében tárgyilagos álláspontra igyekszik helyezkedni, a Párnasz-
szusi út azonban az egyéni felfogás vágányán halad, amennyiben
a név szerint felsorolt költőkkel kénye-kedve szerint bánik el. A fel-
magasztaltakat magával együtt megmenti a hajótöréstől, a leszól-
takat pedig vagy veszni engedi, vagy ami ennél is rosszabb, a humor
és gúny-fegyverével veri vissza a Párnasszustól.

A Don Quijote és Sancho Panza jellemeinek biztoskezü mes-
tere, az élet fonákságainak sastekintetű meglátója már nem olyan
éles kritikus, mint aminő a D. Quijotéban volt. Mig itt majdnem
mindig fején találta a szeget, addig e hosszabb költeményében
mintha elhagyta volna józanul latolgató képessége. Úgy látszik, hogy
ezt a különben sziporkázó ötletű irodalmi szemlét és költői utazá-
sát a megdicsőülés klasszikus hegyére maga sem vette elég komo-
lyan, kivéve azt a részét, amelyet az ő saját munkáinak szentel.
Itt azután nem fukarkodik az öndicsérettel, melyről pedig az ő
korában is tudták, hogy szaga van. Amit Merkurral elmondhat magá-
ról, az, ha igaz is, szebben hangzanék, ha más szájából és tollából
eredt volna. Csakhogy e kiváló szellemnek, mint az alábbi sorók-
ból is kitűnik, több volt az irigye, mint a jóakarója.

XVIII., por el Marqués de Valmar. Rivad., t. 61, és Fitz—Kelly, Hist. de la lit. esp.
Madrid.

¹ *Viaje al Parnaso*, p. 590.

² Perugino Cesare Caporali, *Viaggio al Parnasso*, 1582. L. Prólogo a las Nov.
Ej. Obr. de Cerv., p. 97.

Te poéták Ádámja, ó Cervantes,
 Tudom, a hajóharc hogy véget ére,
 Bal karod béna lett, ám ez jobbodnak
 Szolgált idővel nagy dicséretére.
 Jól ismerem nyitját egész valódnak:
 A feltalálást, mely emberfeletti
 Ösztönt köszönheted jó Apollódnak.
 Munkáid hírét el nem rejti senki,
 Elviszi minden zúgba Rocinante
 S az irigységet a földhöz teremti.¹

Nem is a kritikai oldal az, amely Cervantes e költői alkotását megövtá a feledés mohától, mint inkább eredeti felfogása, elmésen szótt meséje és szellemes élcelése.

A szegényes ruházatú, de találékony eszű Cervantest felszólítja Merkur, hogy vértesse fel magát verseivel s lépjen be a gályába, mely a spanyol költők nagy légióját Barcelonából a Parnasszus alá fogja szállítani. Ez a gálya a versek minden fajtájából van összetákolva, csak a prózából nincs rajta semmi! A költők felhő módjára szállják meg, de Merkur csak azokat veszi föl, akiket Cervantes megnevez. Boldogok azok, jegyzi meg mókázva az Előszóban, akik nevérol megemlékezik, de hálásak lehetnek Apollónak a lajstromba nem kerültek is.² A Parnasszus tövében maga Apolló rostálja meg őket, a nem tetszőket a hajóval együtt elsülyeszti. Ám egyesek kiúsznak a partra s a fáradságtól Cervantessel együtt mély álomba merülnek. Dantei álmában látja, mint nő az égig a Dicsvágy felpöffszkedett alakja a Hizelgés és Hazugság kétes értékű társaságában. Fölebredve, megpillantja Apollót, amint az egyik költőnek fejéhez vágja verskötetét, a másíknak szonettjeit tépi szét, a harmadik művét késsel vagdalja szent dühében. De mind hiába! A megmaradottak ennek ellenére is föltörtetnek a szent hegyre, miközben egyesek Pegazus elhullatott citromait szedegetik fel. Cervantes kíváncsian kérdi Szílenusztól: mire való ez? «Uránia tobákok készít belöle a gyöngé elméjű költőknek fejszedülésök ellen», hangzik a pajkos válasz.³ Azonban Apollónak gondja van rá, hogy még e különleges fűszerrel élök se juthassanak fel a hegyre. A legtöbb ugyanis útközben elalszik Morpheusz vizétöl. Maga Cervantes sem bir megküzdeni az álommal, melyből Nápolyban ocsúdik fel.

A Parnasszus, az istenek és istennök a költősereggel együtt

¹ Obr. de Cerv., Viaje al Parnaso, C. I., p. 590.

² Prólogo del Viaje al Parnaso, p. 587.

³ Viaje al Parnaso, C. VIII., p. 607.

örökre eltűnnek szemei elől. Ehelyett pártfogójával, Lemos gróffal kerül össze, akit e helyen is elhalmoz hálás dicséretével.

Szegény, félreismert poéta! Apolló szent hegyére és dicsőségébe kívánczoltál és álmodtad bele magadat. Ehelyett azonban sötét, rideg szobád egyszerű ágyában találtál magadra, hogy «kipihend hosszú napod fáradsalmait»¹ és újból meggyőződjél a D. Quijoték eszményi küzdelmének haszontalan voltáról! Hiába, a Parnasszusra is csak azok kapaszkodhatnak fel, akiknek hajlékony gerincét a protekció segíti oda. Azaz nem mindig, mert te is oda kerültél, de csak a haláloed után cipelt fel rá a Szent Mihály-lovává varázsolt Rocinante.

* * *

Bizonyára nagy kő eshetett le Cervantes szívéből, mikor Don Quijotét ismét állig fölfegyverezve Rocinantéra ültette, hogy ajánló soraival a kezében vigye el hódoló üdvözlését és kézcsókját Lemos grófnak, amiért a II. Rész maecenási tisztét elfogadni kegyeskedett. Háláján kívül tudomására hozza még azt is, hogy lázasan dolgozik *Persiles és Sigismunda viszontagságai* c. munkáján, melyről azt jegyzi meg, hogy valamennyi alkotása közt ez lesz a legrosszabb, vagy a legjobb, de ő az utóbbit hiszi.²

Cervantes e nyilatkozatából az tűnik ki, hogy maga sem volt egészen tisztában szellemi munkássága e legutolsó termékének értéke felől. Ő maga nem érthette már meg kétsége eloszlását, mert ez a hattyúéneke csak halála után, 1617-ben hagyta el a sajtót. De ha megjelenését megérte volna is, akkor sem lett volna okosabb, mert amint főművét, úgy ezt sem méltányolta kora a maga érdeme szerint.

Cervantes ez úti regénye értékének a megítélésében kétségkívül csalódott. Sem az egyik, sem a másik nézetét az utókor nem tehette magáévá. Nem bizonyult az legrosszabbnak azért, mert alapeszméje: a hű szerelem apotheózisa, hasonlíthatatlanul értékesebb, a szerző irodalmi izlése pedig fejlettebb és nyelve választékosabb, mint a Galatáé. Azonkívül szélesebb tudása, keresztény szelleme és tisztult életbölcseisége még a D. Quijotét is meghaladja.

Legjobbnek azért nem fogadható el, mert eddig bőven folydogáló humorának a forrása mintha elapadt volna. Ennek a hiányát pedig nem pótolhatják sem érdekes jellemrajzai, sem súlyos gon-

¹ Ib. p. 608.

² D. Q. II. Dedicatoria, p. 355.

dolatai, sem erkölcsbirói tiszte. Legnagyobb hibája kétségkívül az, hogy csapongó fantáziája epizódot-epizódra halmoz, anélkül, hogy azokat egységes mozaikképpé rakná össze. Alapeszméje így gyakran háttérbe szorul, előadási fonala pedig az egység rovására meg-megszakad. Mikor aztán újból rátalál, akkor már az olvasó figyelme is kifáradt. Aki mégis elszánja magát és tovább olvassa, legfőljebb azért teszi meg, hogy a két ál testvér kilétére, gondosan titkolt szándékaira és sorsára mindvégig függőben tartott kíváncsiságát kielégítve lássa. Csak ekkor tudja meg, hogy ezek a testvérek tulajdonképpen egymásnak a jegyesei, akikkel a szerző a testi-lelki szenvedések hosszú kálváriáját járhatja végig, hogy szerelmi hűségöket és keresztény türelmüket próbára tegye és megjutalmazza, mint az Angol Spanyol nőét.¹

Megható, de nem igen valószínű mese. Kár, hogy kissé köznapis és annyira bonyolult. A szerző talán ettől féltette a jóságát, melyet fenkölt keresztény erkölcsébe és magvas tartalmába helyezett. El kell ugyanis ismerni, hogy egyetlenegy munkáját sem tömte úgy meg jogi, teológiai, esztétikai, tengerészeti, földrajzi és bölcséleti reflexiókkal, mint ezt. Mintha nemcsak nagy tehetségével, de gazdag tudásával is bámulatba akarta volna ejteni korát. Nem csoda, ha azokra támaszkodva egyes bűvárok Dante és Shakespeare mintájára beható tanulmányokat irtak Cervantesről mint jogtudós-ról, tengerészlől, geografusról, orvosról és teológusról. Mi a magunk részéről erre a sokoldalú tudásra csak azt jegyezzük meg, hogyha az nem egy Dantera, Shakespeare-re vagy Cervantesre vonatkoznék, a bűvárok aligha bibelődtek volna vele.

Cervantes a szó szoros értelmében nem volt szaktudós. Shakespeare-nél többet olvasott, tanult és kétségkívül többet is tudott, különösen az említett tudományszakokból, anélkül azonban, hogy ismeretei akár teljesek, akár rendszeresek vagy mélyenjárók voltak volna.

Legképzettebb volt aránylag véve a humaniorákban, melyekből többször hoz fel vagy ír át találó példákat, azután az irodalomban és a teológiában. Ezt, ha elég idő és hely állna rendelkezésünkre, könnyű volna igazolnunk. Példánk is bőven volna hozzá. Nem tesszük, ne hogy élősködőnek vagy szörszálhasogatónak mondjanak, mint pl. Sbarbit. Ez pedig Cervantes teológus voltát oly meggyőző érvekkel támogatta, hogy León Máinez, ez a kiváló Cervantes-bűvár sem birt velök sikerrel megküzdeni.² Annyi minden-

¹ La Española Inglesa, Nov. Ej.

² León Máinez, Cervantes no fué teólogo en el Illo tempore de P. Sbarbi.

esetre tény, hogy theologiai tudása magasabb fokú volt, mint kora laikusaié. Ez pedig alaposabbnak és szélesebbnek mondható a mai-nál. Maga Sancho Panza is csodálkozik ura theologiai tudásán.¹

Egyéb ismeretei már nem igen haladták meg kora iskolázott embereiét. A szív mélyének titkait, cselekvésének rúgóit azonban talán az egy Shakespearet kivéve, kevés ember ismerte jobban, mint ez a tapasztalatok könyvében fölötte járatos életbölc.

Így a szerelem és tudomány csődjének mágusi legendája sem volt előtte ismeretlen.² Persiles és Sigismunda szerelmi problémáját azonban még sem anniak az alapján fejtik meg. Más volt a célja és mások az eszközei, mint akár Calderónnak, akár pedig Goethének.

Calderón az ő Csodatevő Mágusában a protestáns praedestinatióval szemben azt akarta bebizonyítani, hogy a szabad akarat még a szerelem gyarló mezején és sikos talaján is diadalt arat a tudás fáján termő érzéki ösztönökön. Goethe protestáns és német léteére Faustjában az ellenkező tant viszi dűlőre. Ezért bukik el benne a tudomány is, a nemes szerelem is. A spanyol hősi lélek Cervantes és Calderón korában erkölcsi példaadásra törekedve, még felül bírt emelkedni egyes esetekben a környezet (milieu) korlátjain, a német lélek Goethében úgy, mint korában már rabja volt a szkeptizmusnak, azért az a szóban forgó kérdést ennek az értelmében oldotta meg.

Cervantes e prózában írt regényében átsiklott a két véglet költői megoldásának nehézségein. Belátásától függött, szerencsésen vagy tragikusan oldja-e meg Persiles és Sigismunda annyi veszedelemnek és kísértésnek alávetett szerelmét. Már-már azt hisszük, hogy egy magasabb valláserkölcsei szempontból Calderón módjára elválasztja a két szerető szívet egymástól, midőn egy hirtelen fordulattal a két szív örök gyötrődése helyett a házasság révébe vezeti őket. Az utolsó napjait élő író bizonyára úgy okoskodott, hogyha valaki, hát ez a két hányt-vetett lélek megérdemli, hogy már a földön elvegye hűségének a jutalmát. Ebből a megfejtésből is következtetem én, hogy Cervantes ezen utolsó munkájával is nemcsak szórakoztatni, de oktatni is akart. A szórakoztatva oktatás tehát Cervantes írói mivoltának legjellemzőbb vonása. Ez nyilvánul meg a D. Quijotében, ez ri ki a Példás elbeszélésekből s alig van olyan műve, mely nem ennek az iránynak hódolna.

¹ D. Q. II. C. 27., p. 403.

² D. Q. II. C. 25., p. 402.

Cervantes a *D. Quijote* II. Részének befejezésekor a maga szavai szerint oly magas szegre akasztotta a pennáját, hogy azt onnan soha semmiféle «pöffeszkedő és rosszmájú» Avellaneda le ne vehesse többé. Csalódott, mert nemcsak folytatták, de utánozták is számos izben mind Spanyolországban, mind a külföldön, anélkül azonban, hogy nyomába léptek volna.¹ Ha nem is épen utáztat a szó szoros értelmében Gvadányi Peleskei Nótáriusa, de közel áll hozzá, nemcsak mint jellemrajz, de több kölcsönvett képnél fogva is. Sajnos, nem rendelkezem elég idővel és térrel ezúttal, hogy a két művet érdemök szerint összehasonlítsam. De nem is surranhatok el fölöttük anélkül, hogy legalább szembe ne állítsam alap- eszméjüket.

Gvadányi konzervatív magyar nótáriusa a régi nemzeti szokásokhoz ragaszkodik, azoknak sutba kerülését félti a nemzetellenes modern áramlatoktól, akárcsak a nála egy évvel előbb megjelent, de más malomban őrlő spanyol *Gil Mamuco* bácsi, melyet a cervantisták ritkasága miatt sokáig nem ismertek.² Cervantes *D. Quijote*-ja, mint alkalmunk volt meggyőződni, látszólag szintén a középkori felfogás és intézmények mellett fog fegyvert, valóban pedig az új reform, demokrata eszmék térfoglalásáért áldozza fel magát. Egyik lába a középkor talaján áll, a másik azonban már az új korba lép. Amabba a lovagság, a babona, a kuruzslás és mindenféle rendű és rangú copf kapaszkodik bele; ezt a felvilágosodottság, a tudomány, a humanizmus sarkantyúja ösztönzi előre. Mindazáltal úgy az egyik, mint a másik kora és környezete talajából nőtt ki. Csakhogy, míg a Nótárius úr tüzes Fakója gazdája hírét nem vitte túl hona határain, addig a *D. Quijote* Rocinantéja rossz gebe létére is átugrott rajtok, hogy bolondos ura dicső voltát az egész világ megbámulja s őt magát is a híres Bucefalossal és Babiecával együtt emlegesse.

* * *

Hatvannyolc éves volt Cervantes, mikor a *D. Quijote* II. Részével elkészült, de azért csak nem tudott megválni kedves tollától. A szívbeteg³ ideges tevékenységével dolgozott a *Trabajos de Persiles y Sigismunda* c. útiregényén. Amikor befejezte, megérezte ütőere

¹ Emilio Cotarelo, *Imitaciones castellanas del Quijote*, Rev. Cont. Madrid, 1899. Nro. 558, és 1900. Nro. 589.

² *El tío Gil Mamuco* por F. V. Y. C. P., Madrid, 1789.

³ D. J. Gomez Ocaña, *Historia clínica de Cervantes*, Rev. Cont., 1899. Nro. 561.

verésén, hogy négy nap múlva, vagyis «legkésőbb vasárnap meg fog az állni». Azért a szó szoros értelmében halálos sietséggel írta meg híres búcsúlevelét Lemos grófhhoz, melyben tréfásan hivatkozik e régi románc soraira:

Puesto ya el pié en el estribo,
Con las ansias de la muerte,
Gran Señor, esta te escribo.

Vagyis «lábam bent van már a halál lovának kengyelében, mikor ezt nagy uramnak írom». Előérzete beteljesedett. Négy nap múlva egy szombati napon csakugyan végleg elnyargalt abba a szebb, boldogabb hazába, hol nincs háború, börtön, betegség, sem nem üldözi a becsületes embert a nyomor s a lángészt az irigység.

Ez a levél volt egyúttal irodalmi végrendelete is. A mindennapi kenyér napszámosának, ki öreg napjaira a toledói érsek és Lemos gróf kegydíján tengődött, nem okozott gondot a vagyoni kérdés rendezése. Nem is intézkedett másról, mint két miséről a lelke üdvéért. Szegényen született és szegényen halt is meg tehát az, aki a világot az emberi szellem egyik legnagyobb kincsével ajándékozta meg.

Shakespeare hamvai a stratfordi templomsírban pihennek ugyan, de szelleme már réges-régen a Westminster-apátság költőfülkéjébe költözött át, hogy méltó társa legyen az ott eltemetett világhírű nagyoknak. Cervantes földi maradványai több névtelen kis emberével együtt egy közös koporsóba zárva még mindig a madridi trinitárius-apácák Lope de Vega-utcai konventjében porladoznak, ahova a San Francisco el Grande pantheonjából rövid ottidőzés után újra visszakerültek.

Kolostori sírboltjának mélabús csendje azonban, ha nem is ékesebben, de mindenesetre hűbben hirdeti és tükrözi vissza e páratlan teremő elme dicső emlékét, mint a madridi Plaza de las Cortes közterén 1835-ben emelt szobra körül nyüzsgő nép köznapi lármája.

Zarándokoljunk el halála 300-ik évfordulójának ünnepi hangulatában mink is oda és ha egyelőre még nem vihetjük is el ajándéku összes műveinek magyar fordítását, tegyük le ott az őszinte elismerés és irodalmi kegyelet jeléül ezt a szerény, magyar föld termelte nefelejtsbokrétát.

A «szegény vitéz és öreg hidalgó» földi balsorsával rég kibékült szelleme bizonyára kegyesen fogadja azt és nagylelkűen megbocsát, ha a világháború miatt kissé elkésve ér oda és ha esetleg

tévedésből egy-két hamis szál keverődött volna belé. A halhatatlan mester úgy is jól tudta, hogy *errare humanum est*, azért bizonyára nem is fogja meghazudtolni kedves Sanchójának ezt a közmondását: «*quien yerra y se enmienda, a Dios se encomienda*», vagyis a megtérő bűnösnek megbocsát az Isten.

Budapest, 1917. február 9.